

Myers - JDC - Brookdale Institute
מאיירס - ג'וינט - מכון ברוקדייל

דוח מחקר

כדי להקל על השיטוט במסמך זה, יש לפתוח את "סימניות (Bookmarks)"
על ידי לחיצה על הלשונית המתאימה או באמצעות הקשה על F6.

ג'וינט-מכון ברוקדייל

בוגרי אוניברסיטאות עיוורים וכבדי ראייה:
תרומת עמותת על"ה במשך הלימודים
ומעקב אחר השתלבותם בתעסוקה

אליאב ברמן ♦ דניז נאון

מחקר זה נערך בשיתוף ג'וינט-ישראל ועמותת על"ה
ומומן בסיועם

דוח מחקר

דמ-432-04

**בוגרי אוניברסיטאות עיוורים וכבדי ראייה:
תרומת עמותת על"ה במשך הלימודים
ומעקב אחר השתלבותם בתעסוקה**

אליאב ברמן ♦ דניז נאון

מחקר זה נערך בשיתוף ג'וינט-ישראל ועמותת על"ה
ומומן בסיועם

דמ-04-432

**בוגרי אוניברסיטאות עיוורים וכבדי ראייה:
תרומת עמותת על"ה במשך הלימודים
ומעקב אחר השתלבותם בתעסוקה**

דניז נאון

אליאב ברמן

מחקר זה נערך בשיתוף ג'וינט-ישראל ועמותת על"ה ומומן בסיועם

מאי 2004

ירושלים

אייר תשס"ד

ניתן לקבל את הדוח בקלטת, בהגדלה או בבראייל (תקציר וסיכום) מעמותת עלייה (5882155-02)

ג'וינט-מכון ברוקדייל
ת"ד 3886
ירושלים 91037

טלפון : 6557400-02
פקס : 5612391-02

כתובת אינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale

רשימת פרסומים הקשורים לסקר בוגרי אוניברסיטאות עיוורים וכבדי ראייה

תחנות מידע לעוורים וכבדי ראייה: מחקר הערכה. דניז נאון, נורית שטרוסברג, אליאב ברמן (עומד להתפרסם).

בדיקות סינון לאיתור בעיות בשמיעה ובראייה: מחקר הערכה. 2003. נטע בנטור וסבטלנה צ'חמיר. דמ-03-409.

מיפוי שירותים לנכים בישראל. דניז נאון (עומד להתפרסם).

מצב התעסוקה של מקבלי הגמלה להבטחת הכנסה: משאבים, חסמים וצורכי הסיוע להשתלבות בעבודה. 2003. יהודית קינג, ברנדה מורגנשטיין, מרים שמלצר, דניז נאון, תמר אהרוני, תמר הרון. דמ-03-412.

בוגרי מוסדות על-תיכוניים ואקדמיים יוצאי אתיופיה: דוח מחקר מעקב. 2000. שרית אלנבוגן-פרנקוביץ, וצייסלב קונסטנטינוב ודגנית לוי. דמ-00-360.

מקבלי קצבת נכות כללית ומקבלי קצבת נכות מעבודה בישראל: מאפיינים וצרכים בתחום הבריאות, התפקוד והרווחה. 2003. נורית שטרוסברג, דניז נאון, שולי בר, ברנדה מורגנשטיין. דמ-03-428.

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות לג'וינט-מכון ברוקדייל, גבעת הג'וינט, ת"ד 3886, ירושלים 91037, טל' 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il.

חברי צוות הביצוע:

אליאב ברמן, ג'וינט-מכון ברוקדייל
משה משרקי, עמותת עלייה
מאיר מתתיהו, עמותת עלייה
דניז נאון, ג'וינט-מכון ברוקדייל
אביטל סנדלר-לף, ג'וינט-ישראל
משה עובד, עמותת עלייה
אלי תירוש, עמותת עלייה

חברי ועדת ההיגוי

דניז נאון (יו"ר הוועדה), ראש תחום מחקר על מוגבלויות ואוכלוסיות מיוחדות, ג'וינט-מכון ברוקדייל
רבקה בן דיינ, מרכזת היחידה למעורבות חברתית, אוני' בר אילן
אנה בר, מנהלת מרכז הנרייטה סאלד - אתגרים, מכללת הדסה, ירושלים
אליאב ברמן, עוזר מחקר, ג'וינט-מכון ברוקדייל
תמרה ברנע, מנהלת היחידה לנכויות ושיקום, ג'וינט ישראל
דליה גטרייטמן, סגנית מנהלת השירות לעיוור, אגף השיקום, משרד העבודה והרווחה
משה משרקי, רכז ארצי, עמותת עלייה
מאיר מתתיהו, מראיין, עמותת עלייה
שדון סיני, רכזת רווחה בדקנאט הסטודנטים, אוני' חיפה
אביטל סנדלר-לף, מנהלת תכניות בכירה, היחידה לנכויות ושיקום, ג'וינט ישראל
משה עובד, מנכ"ל עמותת עלייה
ענת פרנקל, יועצת ביחידה לקידום סטודנטים, הטכניון, חיפה
אילנה קופמן, רכזת שירותי תמיכה לסטודנטים בעלי צרכים מיוחדים בדקנאט הסטודנטים, אוני' ת"א
יוסי קורסייה, מנהל השירות לעיוור, אגף השיקום, משרד העבודה והרווחה
שדה קציר, ראש היחידה לקידום סטודנטים, הטכניון, חיפה
אלי תירוש, רכז עבודת שדה, עמותת עלייה

תקציר

מחקר זה בחן את השתלבותם של בוגרי אוניברסיטאות ומכללות (לימודים של שנתיים ומעלה) לקויי ראייה (עיוורים וכבדי ראייה) בחיי הקהילה בכלל ובשוק העבודה בפרט, לאחר שסיימו את לימודיהם. כמו כן, נבחנו הצרכים שהיו לבוגרים במהלך לימודיהם; את תרומת עמותת עלייה (העמותה לקידום הסטודנטים העיוורים והדיסלקטים בישראל) במהלך הלימודים; ואת רצונם של הבוגרים לסייע ולתרום לקהילה.

במסגרת המחקר רואיינו 168 בוגרי אוניברסיטאות ומכללות לקויי ראייה (143 בוגרי אוניברסיטה ו-25 בוגרי קורסים מקצועיים של שנתיים ומעלה) בעשר השנים שבין 1992 ל-2001 שהופיעו ברשימות של עמותת עלייה (להלן 'בוגרים'). בנוסף, רואיינו 30 סטודנטים שעמדו לסיים את לימודיהם ב-2002 ו-21 בוגרי קורסים מקצועיים שלמדו פחות משנתיים.

תכנון המחקר, פיתוח השאלון ועבודת השדה נעשו בשיתוף עם עמותת עלייה. את הראיונות ביצעו סטודנטים עיוורים וכבדי ראייה. לצורך כך נערכו כמה התאמות בשאלון, בעיצובו ובצורת העברתו כך שהסטודנטים לא התקשו בביצוע משימתם.

ממצאים עיקריים

לימודים

- ♦ רוב בוגרי האוניברסיטה (58%) היו בעלי תארים מתקדמים (מ.א. ומעלה) או למדו לקראת תארים מתקדמים.
- ♦ גם בקרב אלו שסיימו תואר ראשון בלבד, רבים (39%) אמרו שהם מתכוונים להמשיך לתואר שני.
- ♦ רובם הגדול של הבוגרים (80%) סיימו את לימודי התואר הראשון בשלוש או ארבע שנים.
- ♦ המקצועות העיקריים בהם למדו בוגרי האוניברסיטאות לתואר הראשון התרכזו בתחומים השייכים למדעי הרוח או החברה (83%). בקרב אלו שהמשיכו לתואר שני התקבלה תמונה דומה (90%).
- ♦ הקשיים העיקריים במהלך הלימודים עליהם דיווחו הבוגרים היו: השגת חומר הלימודים בצורה המותאמת ללקות (52%) וקושי באיתור מידע ושימוש בספרייה (52%).
- ♦ הדברים העיקריים בהם נעזרו כלל המרואיינים במהלך לימודיהם היו: טייפ 4 ערוצים (61%); סיוע בבחינות (60%); שירותי הקראות (58%); ציוד עזר ממוחשב, צגי ברייל או טמ"סים (51%).

עמותת עלייה

- ♦ שיעור גבוה מהבוגרים (38%) למדו באוניברסיטה העברית שם ממוקמים משרדי עמותת עלייה ומרכז הלמידה לעיוור
- ♦ כשליש מהבוגרים (36%) אמרו שהם בחרו במוסד הלימודים בשל הרצון להיעזר בשירותים של עמותת עלייה.
- ♦ שמונים ושבעה אחוזים מכלל המרואיינים שנעזרו בעמותת עלייה במידה כלשהי, ציינו שהעמותה ענתה על צורכיהם במידה רבה או בינונית.

- ♦ כרבע מכלל המרואיינים אמרו שלא נעזרו כלל בעמותת עלייה או שאינם יודעים אם נעזרו בה. רובם הגדול למדו באוניברסיטאות בשנים בהן עדיין לא היו שלוחות של עמותת עלייה.
- ♦ שבעים ותשעה אחוזים מכלל המרואיינים שנעזרו בעמותת עלייה אמרו שלדעתם עמותת עלייה מעודדת עצמאות.

תעסוקה

- ♦ נמצא כי בקרב הבוגרים שיעור התעסוקה (68%) גבוה באופן משמעותי משיעור התעסוקה בקרב אוכלוסיית לקויי הראייה הכללית בישראל (כ-40% בקרב גילאי 19-49). באופן דומה, שיעור גבוה מהבוגרים (80%) השתתפו בכוח העבודה.
- ♦ עדיין קיים פער בין שיעור הבוגרים לקויי הראייה המועסקים (כאמור - 68%) לשיעור האקדמאים (בני 25-54, בעלי תואר אקדמי או תואר מקצועי ו-14+ שנות לימוד) המועסקים באוכלוסייה הכללית בישראל (83%).
- ♦ שיעורי הבוגרים המועסקים בקרב כבדי הראייה (74%) היה גבוה משיעור זה בקרב העיוורים (58%).
- ♦ שיעור המועסקים בקרב היהודים לקויי הראייה (74%) היה גבוה משיעור זה בקרב הערבים (54%). השיעור הנמוך של הבוגרים הערבים המועסקים נובע באופן חלקי משיעור גבוה של עיוורים בקרב הבוגרים הערבים (46% לעומת 29% בקרב הבוגרים היהודים).
- ♦ מעט יותר ממחצית (55%) הבוגרים המועסקים עבדו במשרה מלאה לעומת 87% בקרב אקדמאים המועסקים ושאינם לקויי ראייה באוכלוסייה הכללית. הסיבה העיקרית שנתנו הבוגרים לעבודה במשרה חלקית הייתה אי מציאת עבודה במשרה מלאה. סיבה עיקרית נוספת שניתנה הייתה המשך הלימודים (לתארים מתקדמים). רק 6% ציינו שהם עובדים במשרה חלקית בשל החשש מאיבוד קצבת הנכות, למרות שגורם זה נתפס כחסם תעסוקתי.
- ♦ רבים מבין המועסקים במשרה חלקית מקבלים גם קצבת נכות (78%) ו/או דמי ליווי (80%).
- ♦ מעל למחצית (55%) הבוגרים המועסקים עסקו במשלחי יד המצריכים הרבה כישורים בין-אישיים: חינוך והוראה (36%) ומקצועות טיפוליים-ייעוציים (19%).
- ♦ רובם הגדול (94%) של הבוגרים המועסקים היו שבעי רצון או מאוד שבעי רצון מעבודתם. רבים (74%) מהבוגרים המועסקים חשו בטוחים במקום העבודה. שישים אחוזים ציינו שעבודתם קשורה באופן ישיר למה שלמדו באוניברסיטה. רבים (76%) חשו שהם מנצלים במידה בינונית או רבה את הידע שרכשו באוניברסיטה.
- ♦ בדומה לשיעורי שביעות הרצון הגבוהים, רק מעטים (13%) מהבוגרים המועסקים דיווחו על אפליה כלשהי לרעה במקום העבודה על רקע לקות הראייה.
- ♦ רבים (57%) מהבוגרים המועסקים אמרו שהם זקוקים להתאמות במקום העבודה. עיקר ההתאמות הדרושות היו בתחום רכישת ציוד מחשב מיוחד (מחצית מהבוגרים המועסקים דיווחו על צורך כזה).
- ♦ מבין הבוגרים המועסקים הזקוקים להתאמות, יותר ממחציתם (53%) דיווחו שמקום עבודתם לא עשה את ההתאמות הדרושות להם. יש לציין שהאחריות בפועל על רכישת ציוד מיוחד כדי להתאים את סביבת העבודה ללקוח מוטלת על השירות לעיוור והביטוח הלאומי ועל דורש העבודה שצריך להגיש בקשה לכך ולא על מקום העבודה. נראה גם שלפחות חלק מאלה שדיווחו שהם זקוקים להתאמות לא היו זכאים לכך.

- ♦ בזמן עריכת הסקר, חיפשו עבודה 23% מהבוגרים המועסקים במשרה חלקית ו-41% מהבוגרים הבלתי-מועסקים.
- ♦ למרות שרק מעטים מהמועסקים דיווחו על אפליה לרעה, הגורם העיקרי שציינו מחפשי העבודה כמכשול היה דעות קדומות של המעסיקים כלפי לקויי ראייה (76%). גורם עיקרי נוסף שציינו מחפשי העבודה כמקשה עליהם היה שמקומות העבודה לא מותאמים או לא מוכנים להתאים עצמם ללקויי ראייה (64%).

פעילויות פנאי, התנדבות ורצון להשתלב בארגון בוגרים

- ♦ נראה ששיעור הבוגרים העוסקים בפעילויות פנאי שונות לא קטן מהשיעור באוכלוסייה הכללית עם השכלה דומה (השכלה על תיכונית, בני 22-54). לדוגמה 71% דיווחו על השתתפות בלפחות מופע אמנותי אחד בשנה שקדמה לסקר.
- ♦ שלושים ושמונה אחוזים דיווחו שהיו פעילויות בהם רצו להשתתף אך היה קושי שמנע מהם לעשות זאת (קשיים כלכליים; קשיי נגישות ועוד).
- ♦ כמחצית הבוגרים היו מעוניינים להשתלב בארגון של בוגרי אוניברסיטאות לקויי ראייה. הדברים העיקריים שהיו רוצים ממסגרת כזו הם סיוע במציאת תעסוקה (69%) ופעילויות חברתיות, פנאי ותרבות (67%).
- ♦ יותר ממחצית הבוגרים (52%) עוסקים בפעילות התנדבותית כלשהי.
- ♦ מבין אלו שאינם מתנדבים, שיעורים גבוהים (בין 60% ל-70%) הביעו נכונות להתנדב לפעילויות שונות עבור אוכלוסיית לקויי הראייה.

ממצאי המחקר הוצגו בפני ועדת היגוי שליוותה את המחקר ובפני פורום רכזי יחידות תמיכה באוניברסיטאות, וישמשו לבניית תכניות התערבות עבור אוכלוסיית בוגרי האוניברסיטאות לקויי הראייה.

המחקר נעשה בשיתוף גיוינט-ישראל ועמותת עלייה ומומן בסיועם.

דברי תודה

ברצוננו להודות לכל אלו שסייעו ותרמו לביצוע המחקר: ראשית, לגב' תמרה ברנע, מנהלת היחידה לנכויות ושיקום, ג'וינט ישראל ולגב' אביטל סנדלר-לף, מנהלת תכניות בכירה, היחידה לנכויות ושיקום, ג'וינט ישראל שאפשרו את קיום המחקר.

אנו מודים לחברינו בצוות המחקר מעמותת על"ה שיזמו את המחקר, בצעו את עבודת השדה ולקחו חלק פעיל בכל שלביו. תודה למר משה עובד, מנכ"ל עמותת על"ה ולמר משה משרקי, רכז ארצי, עמותת על"ה, חברי ועדת ההיגוי. תודה למראיינים שבצעו את הראיונות: גב' אחלאם סבאח, גב' אושרת כספו, גב' גלינה בקשייב, וגב' חמוטל רוזן.

תודה מיוחדת למר מאיר מתתיהו, עמותת על"ה, שסייע בהכנת השאלון, בראיונות ובייעוץ ולמר אלי תירוש, עמותת על"ה, שריכז את עבודת השדה.

תודה לנציגי האוניברסיטאות השונות שסייעו באיתור כתובות המרואיינים: גב' מיכל לוין, רכזת טיפול בסטודנטים בעלי צרכים מיוחדים בדקן הסטודנטים, האוניברסיטה הפתוחה; גב' שרון סיני, מרכזת רווחה בדקנאט הסטודנטים, אוניברסיטת חיפה; גב' שרה קציר וגב' ענת פרנקל, היחידה לקידום סטודנטים, הטכניון, חיפה; גב' יעל רוזנפלד, ממונה על מנהל וקידום הסטודנטים בדיקאנט הסטודנטים, אוניברסיטת בן גוריון. תודה מיוחדת לגב' רבקה בן דיין, מרכזת היחידה למעורבות חברתית, אוניברסיטת בר-אילן; גב' אילנה קופמן, היחידה למעורבות חברתית, אוניברסיטת תל-אביב והגב' אנה בר, מנהלת מרכז הנרייטה סאלד - אתגרים, מכללת הדסה.

תודה לאנשי השירות לעיוור במשרד העבודה והרווחה שתרמו מהידע שלהם וסייעו באיתור כתובות: מר יוסי קורסייה, מנהל השירות לעיוור; גב' מרים פיין, ראש ענף השמה ארצית; גב' מליק גוזובסקי, רכזת תכניות מיוחדות; גב' מאיה רנדי, רכזת נושא תעודות עיוור.

לבסוף, תודה לכל העמיתים מג'וינט-מכון ברוקדייל שסייעו לנו בעצות ובהערות, במיוחד ליהודית קינג על הערותיה המועילות ולנורית שטרוסברג שליוותה את תהליך כתיבת הדו"ח ותרמה מנסיונה ומידיעותיה. תודה לגיני רוזנפלד שערכה את הדוח ולאילנה פרידמן שסייעה בהדפסתו.

תוכן עניינים

1	1. מבוא
1	1.1 סקירת ספרות
5	1.2 עמותת על"ה
6	1.3 מטרות המחקר
6	2. שיטת המחקר
6	2.1 אוכלוסיית המחקר
7	2.2 כלי המחקר ושיטת איסוף הנתונים
7	2.3 שימוש במראיינים לקויי ראייה
9	3. מאפייני רקע
9	3.1 מאפיינים דמוגרפים
10	3.2 מאפייני הנכות
11	4. לימודים
11	4.1 מאפייני השכלה
14	4.2 קשיים במהלך הלימודים
15	4.3 שימוש בשירותים במהלך הלימודים
17	4.4 שביעות רצון מעמותת על"ה
18	5. תעסוקה
18	5.1 שיעורי תעסוקה
19	5.2 מאפייני התעסוקה של המועסקים
27	5.3 חיפוש עבודה והקשיים במציאתה
29	6. פעילות חברתית ופנאי
29	6.1 פנאי
30	6.2 התנדבות
31	6.3 מסגרת לבוגרי אוניברסיטאות לקויי ראייה
31	סיכום ודיון
36	ביבליוגרפיה

רשימת לוחות

- 7 לוח 1 : אוכלוסיות המרואיינים במחקר
- 10 לוח 2 : הבוגרים לפי מגדר, גיל, ארץ לידה, לאום ומצב משפחתי
- 11 לוח 3 : הבוגרים לפי חומרת הלקות וגיל התחלת הלקות
- 12 לוח 4 : בוגרי האוניברסיטאות לפי סוג התואר
- 13 לוח 5 : הבוגרים לפי מוסדות הלימוד השונים
- 13 לוח 6 : בוגרי האוניברסיטאות לפי המקצועות אותם למדו לתואר הראשון
- 14 לוח 7 : בוגרי האוניברסיטאות שהמשיכו ל-מ.א. לפי מקצוע הלימודים לתואר שני
- 14 לוח 8 : הבוגרים על פי מידת הקושי בתחומים שונים במהלך הלימודים
- 15 לוח 9 : כלל המרואיינים לפי מידת השימוש בציוד עזר ממוחשב, טייפ 4 ערוצים, אולפן ההקלטות ושירותי הקראות
- 16 לוח 10 : גורמים מממנים של ציוד וסיוע
- 17 לוח 11 : מרואיינים שנעזרו במידה כלשהי בעמותת על"ה לפי שביעות רצון מעמותת על"ה
- 18 לוח 12 : תעסוקה והשתתפות בכוח העבודה של הבוגרים בהשוואה לאוכלוסייה הכללית
- 19 לוח 13 : הבוגרים המועסקים, לפי מגדר, לאום, גיל וחומרת הלקות
- 20 לוח 14 : הבוגרים המועסקים לפי חלקיות משרה ומעמד בעבודה
- 21 לוח 15 : הבוגרים המועסקים חלקית לפי הסיבה העיקרית לעבודה במשרה חלקית
- 21 לוח 16 : התפלגות הבוגרים המועסקים על פי משלח היד
- 22 לוח 17 : הבוגרים המועסקים לפי הענף הכלכלי בו עבדו
- 23 לוח 18 : הבוגרים המועסקים ומועסקים באוכלוסייה הכללית לפי הכנסה מעבודה
- 23 לוח 19 : הבוגרים המועסקים לפי הכנסה מעבודה ולפי קבלת תנאים סוציאליים
- 24 לוח 20 : קבלת קצבאות שונות בקרב הבוגרים המועסקים והבלתי-מועסקים
- 24 לוח 21 : קבלת קצבאות שונות בקרב הבוגרים המועסקים לפי חומרת הלקות
- 24 לוח 22 : קבלת קצבאות שונות בקרב הבוגרים המועסקים לפי היקף המשרה

- 25 לוח 23 : הבוגרים המועסקים לפי שביעות רצון מהעבודה, ביטחון במקום העבודה, מידת הקשר בין העבודה לתחום הלימודים, תחושת הניצול של ההשכלה במקום העבודה, ותחושת אפליה לרעה במקום העבודה
- 26 לוח 24 : הבוגרים המועסקים לפי ההתאמות הדרושות להם
- 27 לוח 25 : הבוגרים המועסקים הזקוקים להתאמות לפי המידה בה בוצעו ההתאמות
- 27 לוח 26 : הדרכים בהן נעזרו הבוגרים מחפשי העבודה על מנת למצוא תעסוקה
- 27 לוח 27 : הבוגרים המועסקים השכירים לפי אופן מציאת העבודה
- 28 לוח 28 : מחפשי העבודה לפי היקף משרה ותחום מקצועי רצויים
- 28 לוח 29 : גורמים המקשים על מחפשי העבודה במציאת עבודה
- 30 לוח 30 : בוגרים שהשתתפו בפעילויות שונות ב-12 החודשים האחרונים על פי חומרת הלקות והשוואה לאוכלוסייה הכללית
- 30 לוח 31 : הבוגרים המוכנים להשתתף בפעילויות התנדבותיות שונות
- 31 לוח 32 : הנושאים שמסגרת לבוגרי אוניברסיטאות לקויי ראייה צריכה לקדם

1. מבוא

1.1 סקירת ספרות

אחת הבעיות המרכזיות שעמן מתמודדים אנשים בעלי לקות ראייה¹ היא מציאת תעסוקה הולמת. ידוע שבאוכלוסייה הכללית, ככל שרמת ההשכלה גבוהה יותר כך גם הסיכויים להשתלב בתעסוקה טובים יותר. בקרב בעלי לקות ראייה, רכישת השכלה דורשת התמודדות עם אתגרים לא פשוטים. גם כאשר האדם לקוי הראייה הצליח לרכוש השכלה גבוהה, עדיין קיימת השאלה האם הוא גם יצליח למצוא תעסוקה מתאימה. מעבר לקושי האובייקטיבי במציאת תעסוקה, אדם לקוי ראייה צריך גם לדאוג לכך שמקום עבודתו יהיה נגיש וסביבת העבודה שלו תהיה מותאמת לצרכיו.

מחקרים שונים בחנו את שיעורי התעסוקה של אנשים לקויי ראייה. על פי רוב נמצא כי שיעורי התעסוקה שלהם נמוכים יחסית לאוכלוסייה הכללית. עם זאת, קיימים הבדלים בממצאים של המחקרים השונים בשיעורי התעסוקה של לקויי הראייה שנובעים בחלקם מהבדלים בין מדינות שונות (בעלות מדיניות שונה כלפי לקויי ראייה); הבדלים בהגדרת האוכלוסייה שנבדקה (ככל שהאוכלוסייה כללה לקויי ראייה במצב קשה יותר, כך שיעורי התעסוקה היו נמוכים יותר); הבדלים בגילאים שנכלל במחקר ועוד. מחקר שנערך בארה"ב על מדגם של 52 איש כבדי ראייה (בעקבות מחלות הפוגעות ברשתית) המוגדרים כעיוורים עפ"י החוק², גילאי 18-62, מצא ששיעור התעסוקה בקרבם עמד על 48% בהשוואה ל-64% באוכלוסייה הכללית (גילאי 16 ומעלה) (Szlyk, Fishman, Aslan, & Grover, 1998). במחקר אחר בארה"ב, נמצא כי פחות משליש מלקויי הראייה בגיל העבודה נמצאו בכוח העבודה³ לעומת כ-75% באוכלוסייה הכללית. מתוך אלו שבכוח העבודה, 80% היו מועסקים לעומת 92% באוכלוסייה הכללית (Kirchner & Peterson, 1988; Kirchner, Wolffe, Roessler, & Schiner, 1992). (Schmeidler ו-Kirchner, 1997) מדווחים על סמך נתונים מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בארה"ב, כי בשנים 1991-1992 רק 26% מהאנשים בגיל העבודה (21-64) בעלי מגבלה חמורה בראיית אותיות דפוס, היו מועסקים. על פי הגדרה פחות מחמירה של לקות ראייה, 46% היו מועסקים. באוכלוסייה הכללית בגיל העבודה שהגדירה עצמה כלא מוגבלת, 80% היו מועסקים.

בבריטניה, ה-RNIB (Royal National Institute for the Blind) פרסם ב-1991 שרק 25% מלקויי הראייה שם היו מועסקים (Bruce, McKennell, & Walker, 1991 בתוך: Roy, Dimigen & Taylor, 1996).

¹ השימוש בדוח במושג לקות ראייה יתייחס לאנשים המוגדרים כעיוורים או ככבדי ראייה.
² ההגדרה החוקית לעיוורון שונה ממקום למקום. לדוגמה, בישראל ההגדרה החוקית של עיוורון היא העדר ראייה מוחלט, או חדות ראייה שאינה עולה על 3/60 מ' בעין הבריאה ביותר אף בעזרת משקפיים, או צמצום שדה הראייה כך שהוא אינו עולה על 20° בעין הבריאה ביותר. בבריטניה ההגדרה היא תפקודית אך גם שם משתמשים בקריטריון של 3/60. בארה"ב ובאוסטרליה הקריטריון לחדות ראייה רחב יותר - חדות ראייה שאינה עולה על 20/200 (6/60) אך קיימים הבדלים ביניהם בנוגע לצמצום שדה הראייה (בארה"ב 20° ובאוסטרליה 10°)
³ המונח כוח העבודה מתייחס לשיעור המועסקים ומחפשי העבודה הבלתי-מועסקים.

עפ"י נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של אוסטרליה (Australian Bureau of Statistics) ב-1993 שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של לקויי ראייה עמד על 22.5%. מתוכם, 43% היו מועסקים (מצוטט בתוך: McCarty, Burgess & Keefe, 1999). עם זאת, המחקר לא הגביל עצמו לגיל עד 65 (79% מאלו שלא היו בכוח העבודה היו בני 65 ומעלה) ולכן סביר להניח ששיעורי התעסוקה היו גבוהים יותר אילו התייחסו רק לגילאי העבודה. מחקר אחר באוסטרליה דיווח על שיעור תעסוקה של 60% ושיעור השתתפות בכוח העבודה של 73% בקרב מדגם של לקויי ראייה בני 19-59. באוכלוסייה הכללית לעומת זאת, שיעור המועסקים עמד על 68% (McCarty, et al., 1999). ייתכן שהשיעורים הגבוהים יחסית של תעסוקה בקרב לקויי ראייה באוסטרליה נובעים מכך שבמדינה זו קצבת הנכות לעיוורים ניתנת בלי קשר לרמת ההכנסות מעבודה (McCarty, et al., 1999).

ייתכן ששיעורי התעסוקה הנמוכים ייחודיים ללקויות ראייה לעומת נכויות אחרות. במחקר ה-NLTS (National Longitudinal Transition Study of Special Education Students) שנערך בארה"ב (ב-1990) נמצא כי בקרב צעירים לקויי ראייה, 29% היו מועסקים 3 עד 5 שנים לאחר סיום התיכון לעומת 57% בקרב צעירים עם מוגבלויות בכלל ו-69% בקרב צעירים באוכלוסייה הכללית (מצוטט בתוך: Nagle, 2001).

בישראל נערך מחקר מקיף בקרב מדגם של אוכלוסיית לקויי ראייה בשנת 1996 (סמית וסמית, 1996). במחקר רואיינו 1025 איש בעלי תעודת עיוור⁴ בגילאי 19 עד 64. נמצא כי רק 28% היו מועסקים ורק 16% (מכלל המרואיינים) חיפשו עבודה. עם זאת, חשוב לציין שרובם (59%) היו מבוגרים בגיל 50 עד 64. בקרב לקויי ראייה צעירים יותר (19-49) שיעור המועסקים עמד על כ-40%.

מעבר לכך ששיעורי התעסוקה של לקויי ראייה נמוכים בהשוואה לאוכלוסייה הכללית, קיימת גם בעיה של 'תעסוקת חסר' (under employment) - תעסוקה בה האדם עובד פחות שעות ממה שהיה מעוניין. במחקר של McCarty, et al. (1999) שיעור לקויי ראייה המועסקים ב'תעסוקת החסר' עמד על 16% לעומת 5.6% באוכלוסייה הכללית.

בעיה נוספת שעלולה להימצא בקרב לקויי ראייה היא תעסוקה בה האדם מרגיש שהוא אינו מנצל את מלוא כישוריו. Crudden & McBroom (1999) מצאו כי כשליש מלקויי הראיה המועסקים דיווחו על בעיה כזו.

מדוע שיעורי התעסוקה של לקויי ראייה נמוכים כל כך? חלק מהסיבות לשיעורי התעסוקה הנמוכים קשורים ללקות הראייה. באחד המחקרים כשני שלישים מאלו שלא היו מועסקים ייחסו זאת לבעיית הראייה (Szlyk, et al. 1998). במחקר של McCarty, et al. (1999) ציינו כשליש מבין הבלתי מועסקים (שהיו מועסקים בעבר), את הלקות כסיבה לעזיבתם את עבודתם. עם זאת, מחקרים אלו אינם מסבירים כיצד לקות הראייה גורמת לחוסר התעסוקה. חשוב גם לציין שאין ממצאים חד משמעיים לגבי הקשר בין

⁴ תעודת עיוור/לקות ראייה מונפקת על ידי השירות לעיוור לאנשים המוגדרים עפ"י החוק כעיוורים והיא מקנה שירותים וזכויות שונות כמו הקלות במס; נסיעות חינם באוטובוסים; הנחה בארנונה ועוד

שיעור המועסקים לבין חומרת הלקות או להבחנה בין עיוורים לכבדי ראייה (לדוגמה, ראו Roy, et al., 1992; Wolffe, et al., 1999; McCarty, et al., 1996; שלא מצאו קשר כזה). משום כך, עדיף לדבר על 'חסמי תעסוקה'. חסמי תעסוקה הם אוסף של גורמים המקשים על מציאת עבודה ועל היכולת להתמיד ולהישאר בה לאורך זמן והקשורים במישרין או בעקיפין ללקות הראייה.

אחד החסמים העיקריים שעולים מהספרות המחקרית הן עמדות שליליות של המעסיקים כלפי לקויי ראייה או חוסר מודעות ללקויות ראייה. במחקר של McMahon, Jaet, & Shaw (בתוך: Rumrill, Roessler, 1998) נמצא כי 17% מהתלונות שהוגשו על ידי לקויי ראייה כנגד מעסיקים היו טענות על אפליה לרעה בתהליך חיפוש העבודה. במחקר אחר, 58% מהמרוואיינים אמרו שחוו אפליה לרעה כשניסו למצוא עבודה (Tedder, & McBroom, 1998). במחקר של Crudden & McBroom (1999) נמצא כי רוב המרוואיינים ציינו את עמדות המעסיקים כבעיה החמורה ביותר בתהליך חיפוש העבודה. גם מחקרים אחרים ציינו עמדות שליליות של מעסיקים כחסם אפשרי (Bolton, 1983; Corn, Muscella, Cannon & Shelper, 1985; McBroom, 1995; Salomone & Paige, 1984). (בתוך: Crudden & McBroom, 1999).

חסם נוסף הוא אי ההתאמה של מקום העבודה לצרכים הספציפיים של לקויי ראייה. במחקר של McMahon, Jaet, & Shaw (בתוך: Rumrill, et al., 1998) נמצא כי 17% מהתלונות נגד מעסיקים היו על כך שהם לא דאגו להתאים את מקום העבודה ללקות הראייה של המועסק. בעיה נוספת היא שלעיתים המימון עבור עזרים שונים לא מספק (Malakpa, Wolffe et al., 1992). התאמת מקום העבודה ללקות נדרשת במיוחד בכל הקשור לעבודה עם חומר מודפס. באחד המחקרים, יותר ממחצית המרוואיינים התייחסו לקושי של הנגשת חומרים מודפסים כמכשול עיקרי בעבודתם (Crudden, 1998). במחקר על 35 אנשי מקצוע לקויי ראייה שהיו מועסקים, נמצא כי יותר משליש ציינו שמבחינתם, הבעיה העיקרית במקום עבודתם הייתה העדר שילוט וזיהוי (identification) או שילוט לא טוב. 14% מהנשאלים גם ציינו העדר אמצעים המזהירים מפני סכנה אפשרית (Rumrill, et al., 1998).

חסם תעסוקתי נוסף שיש ללקויי ראייה רבים הוא קשיי נייודות. קושי זה קשור גם לתלות של לקויי ראייה בתחבורה ציבורית או במישהו שיסיע אותם ממקום למקום. לדוגמה, באחד המחקרים ציינו כשני שלישים מהנשאלים ללקויי ראייה, כי קשיי תחבורה מהווים עבורם חסם במציאת עבודה (Crudden & McBroom, 1999). גם מחקרים אחרים ציינו את קשיי התחבורה כאחד מחסמי העבודה שיש ללקויי ראייה (Crudden, 1994; McBroom, 1995; Rumrill, et al., 1997; Salomone & Paige, 1984). (בתוך: Crudden & McBroom, 1999).

פחד מהפסד קצבת הנכות נתפס אף הוא כחסם תעסוקתי. באחד המחקרים נמצא כי למעלה משליש מהמרוואיינים שהיו מועסקים חששו מאיבוד את קצבת השלמת הכנסה (Crudden, et al., 1998). במחקר של Crudden & McBroom (1999) ציינו 18% את החשש מהפסד קצבת נכות כסיבה לקושי במציאת עבודה. חיזוק נוסף לטענה שקבלת קצבאות משפיעה על שיעורי התעסוקה נמצא בשיעור

הגבוה יחסית של לקויי ראייה המועסקים באוסטרליה (McCarty, et al., 1999) שם הקצבה ניתנת בלי קשר לשיעור ההכנסות מעבודה. נמצאו גם חסמים נוספים כמו קושי באיתור מידע על מקומות עבודה פוטנציאליים (Crudden & McBroom, 1999) ועוד.

בשל קשיי התעסוקה של רבים מלקויי הראייה, מחקרים רבים עסקו גם בנושא חיפוש עבודה. נמצא כי בקרב אלה שהיו בלתי מועסקים במשך זמן רב, הנטייה לחפש עבודה הייתה פחותה באופן משמעותי מאשר בקרב מי שהיו בלתי מועסקים לתקופה קצרה (McCarty, et al., 1999). במחקר אחר דיווחו 82% מלקויי הראייה שהם מתקשים לשנות את מקום עבודתם בשל לקות הראייה (Crudden & McBroom, 1999). הצרכים של אנשים לקויי ראייה במציאת עבודה עשויים לכלול עזרים לקריאה, שיפור יכולת הניידות, הדרכה כיצד להתנהג בריאיון עבודה ושיפור הנגישות של מידע תעסוקתי של לקויי ראייה ושל אנשי המקצוע (Kirchner, Johnson, & Harkins, 1997).

לעומת חסמי התעסוקה הרבים שיש ללקויי ראייה, נמצא כי בדרך כלל השכלה גבוהה משפרת את שיעורי התעסוקה במידה משמעותית אם כי לא במידה כזו שתשווה לאוכלוסייה בעלת השכלה דומה אך ללא מוגבלות. מחקרים מצביעים על קשר חיובי בין השכלה לבין שיעורי תעסוקה בקרב לקויי ראייה. נמצא, ששיעור המועסקים בקרב אקדמאים לקויי ראייה הוא לעיתים עד פי שניים מאשר בקרב לקויי ראייה שאינם אקדמאים (Roy, et al., 1996; Wolffe, et al. 1992). במחקר אחר נמצא כי בקרב לקויי הראייה המועסקים, 76% היו בעלי השכלה אקדמאית ואילו בקרב הבלתי מועסקים רק 18.5% היו בעלי השכלה אקדמאית (Szlyk, et al. 1998). יתרה מזו, נמצא שהשכלה קשורה עם שיעורי תעסוקה יותר ממאפיינים אחרים כגון מין, גיל ואפילו חומרת הלקות (Szlyk, et al. 1998). עם זאת, לא תמיד נמצא קשר בין תעסוקה להשכלה (McCarty, et al., 1999) וגם המחקרים שצוטטו לעיל נעשו על מדגמים קטנים יחסית או עם שיעור היענות נמוך. McBroom, Kirchner & Nelson (1992) טוענים שהשכלה אכן מהווה כלי מרכזי להתקדמות בסולם החברתי, אך עדיין, בהשוואה לאנשים רואים, אין לה בהכרח את אותם רווחים מבחינת מצבו הכלכלי, רווחתו ואיכות חייו של הפרט.

נראה שעצם רכישת ההשכלה הגבוהה כרוכה בקשיים לא מועטים. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של ארה"ב (U.S. Census Bureau Data) משנים 1993-1994, שיעור המתחילים ללמוד בקולג' בקרב לקויי ראייה מסיימי תיכון עמד על 24% ואילו בקרב האוכלוסייה הכללית עמד שיעור זה על 27%. יתרה מכך, בקרב לקויי הראייה רק 16% סיימו את לימודיהם לעומת 26% באוכלוסייה הכללית (Demographics Update, 1997).

לא נמצאו מחקרים העוסקים בתחומי הלימוד או התעסוקה בהם בוחרים לקויי ראייה. עם זאת, במחקר של Roy, et al (1996) נמצא כי כמחצית מבוגרי האוניברסיטה עסקו בחינוך או ברווחה בתחומים הקשורים לאנשים עם נכויות. מלבדם, עסקו עוד 28% בחינוך, ייעוץ ופסיכולוגיה (לאו דוקא בתחומים הקשורים למוגבלויות). רק מיעוט (14%) מהמועסקים עבדו במקצועות שלא התאימו להשכלתם (טלפנות, טלמרקטינג ומזכירות).

במחקר הישראלי, שכבר הוזכר, (סמית וסמית, 1996) על אוכלוסיית לקויי הראייה בארץ נמצא כי 9% מהם היו בעלי השכלה אקדמאית. מעבר לכך, לא קיים מידע על אוכלוסייה ייחודית זו בישראל. המחקר היחיד שנמצא, אשר התייחס לאוכלוסיית הסטודנטים לקויי הראייה בישראל הינו משנת 1977 (סלעי, רפאל, איגלשטיין, 1977).

1.2 עמותת על"ה

ב-1989 הוקמה העמותה לקידום הסטודנטים העיוורים והדיסלקטים בישראל (על"ה). העמותה הוקמה על ידי קבוצה של בוגרי אוניברסיטאות לקויי ראייה (עד היום, רוב חברי הנהלת עמותת על"ה הם אנשים לקויי ראייה) בשיתוף עם האוניברסיטה העברית וגורמים נוספים. ההנחה של קבוצת המייסדים הייתה שהשכלה אקדמאית תביא למפנה מהותי בדימוי העצמי של העיוור ולשילובו בחברה מבחינה חברתית ותעסוקתית. הנחת יסוד נוספת של העמותה הייתה שיש לחזק את האדם העיוור ביכולות הקיימות אצלו ולא לספק לו את כל צרכיו מבלי מאמץ מצדו. בהתאם לכך ב-1996 חנכה האוניברסיטה העברית יחד עם עמותת על"ה וגורמים נוספים את מרכז הלמידה לעיוור בקמפוס הר-הצופים. במסגרת מרכז הלמידה ניתנים לסטודנטים לקויי ראייה⁵ שירותים כמו מכינה לבגרות; קורסי הכנה לפסיכומטרי; חדרי משאבים ובהם עמדות מחשב מיוחדות ועמדות הגדלה; מלגות הצטיינות; ייעוץ אקדמי ואישי; פרויקט חונכות של סטודנטים לקויי ראייה לילדים לקויי ראייה ועוד. ב-1998 החלה עמותת על"ה לעבוד בפריסה ארצית, עם הקמת שלוחה באוניברסיטת ת"א. מאז הוקמו שלוחות נוספות: באוניברסיטת בן-גוריון (1999); באוניברסיטת חיפה (2000); בטכניון (2002) וכעת נמצאת בהקמה שלוחה במכללת הדסה בירושלים. באוניברסיטת בר-אילן אמנם לא קיימת שלוחה, אך עמותת על"ה נמצאת שם בקשר עם היחידה למעורבות חברתית. מעבר לכך, עמותת על"ה משרתת סטודנטים לקויי ראייה הפונים אליה מכל המסגרות העל-תיכוניות האחרות בארץ.

עמותת על"ה פועלת במקביל ובשיתוף עם גורמים נוספים כמו השירות לעיוור במשרד העבודה והרווחה, ביטוח לאומי והאוניברסיטאות השונות. גורמים אלו עומדים לרשותו של הסטודנט לקויי הראייה ומספקים לו שירותים שונים על מנת לסייע לו ולעודדו ללמוד. לדוגמה, האוניברסיטאות והשירות לעיוור מסייעים לסטודנטים לקויי ראייה במימון שכר הלימוד. במהלך לימודיהם, סטודנטים לקויי ראייה רבים נעזרים בשירותי הקראות או חונכויות. שירות זה ניתן על ידי גורמים כמו השירות לעיוור, הביטוח הלאומי (החל משנת 2000, הסיוע ניתן באמצעות עמותת על"ה), עמותת על"ה (באמצעות קרנות ומלגות שונות) והאוניברסיטאות השונות. כל סטודנט לקויי ראייה גם זכאי לעמדת עבודה ממוחשבת מהשנה השניה ללימודיו. הסיוע לרכישת ציוד המחשב המיוחד נעשה באמצעות הביטוח הלאומי והשירות לעיוור ובמימון חלקי של הסטודנט. אפשרות נוספת לקבלת מכשור מיוחד היא באמצעות מאגר ההשאלה של ציוד שהוקם על ידי עמותת על"ה ובמימון השירות לעיוור והביטוח הלאומי (הקרן לפיתוח שירותים לנכים). כמו כן, ברבים מהאוניברסיטאות הוקמו בסיוע עמותת על"ה חדרי משאבים ובהם ציוד מיוחד בו יכולים הסטודנטים לעשות שימוש. עזרים נוספים (דוגמת טייפ 4 ערוצים) גם ניתנים לרכישה באמצעות השירות לעיוור או להשאלה מעמותת על"ה. מעבר לכך קיימים סוגי סיוע נוספים לסטודנטים

⁵ העמותה משרתת סטודנטים עיוורים וכבדי ראייה בעלי תעודת עיוור או כאלה שאינם זכאים לתעודת עיוור אך המוכרים על ידי הביטוח הלאומי ככבדי ראייה

לקויי ראייה: מימון מעונות (השירות לעיוור), ספרי לימוד ותרגומם לברייל או לקלטות (השירות לעיוור; עמותת על"ה); סדנאות לחיפוש עבודה וליזמות עסקית (השירות לעיוור; עמותת על"ה) ועוד.

עם סיום הלימודים נוצר נתק בין עמותת על"ה לבין הבוגרים. המחקר הנוכחי מנסה להתחקות אחר בוגרים אלו במיוחד בהקשר התעסוקתי. מה קרה להם מאז סיום הלימודים? האם הם עובדים? באיזה סוג עבודה? האם הם זקוקים לסיוע במציאת מקום עבודה? האם הם יכולים לתרום לקהילה? האם יש להם עניין להקים ארגון בוגרים שיאפשר להם לקדם ביחד את מטרותיהם? מעבר לכך רצינו גם לבדוק האם שירותי התמיכה העומדים לרשותם במהלך לימודיהם עונים על צורכיהם. אלה הן חלק מהשאלות עליהם מנסה מחקר זה לענות.

1.3 מטרת המחקר

1. לבחון את השתלבותם של בוגרי האוניברסיטאות לקויי הראייה בחיי הקהילה בכלל ובשוק העבודה בפרט, כולל זיהוי הצרכים והקשיים של הבוגרים במציאת עבודה ובהשתלבות בעבודה הולמת.
2. לבחון את תרומת עמותת על"ה במשך הלימודים – באילו שירותים עשו הבוגרים שימוש, מה עזר להם ולמה עוד היו זקוקים.
3. לבחון כיצד הבוגרים יכולים לסייע ולתרום לקהילה.
4. לבדוק מהי מידת התעניינותם של הבוגרים בהקמת ארגון בוגרים לקויי ראייה.
5. לבנות בסיס מידע מסודר שיאפשר את חידוש הקשר של עמותת על"ה עם בוגריה על מנת שיוכלו לסייע להם לקדם את מעורבותם בשוק העבודה בפרט ובחברה בכלל.
6. לאפשר לסטודנטים עיוורים וכבדי ראייה להשתלב בפעילות מחקרית.

2. שיטת המחקר

2.1 אוכלוסיית המחקר

אוכלוסיית המחקר כללה את כל לקויי הראייה שהיו זכאים לקבל תואר אקדמי כלשהו מהאוניברסיטאות השונות בארץ בעשר השנים האחרונות (מ-1992 ועד 2001) או שהיו זכאים לתעודה מקצועית לאחר לימודים על-תיכוניים של שנתיים לפחות ואשר הופיעו ברשימות של עמותת על"ה.

לצורך בחינת תרומת עמותת על"ה, אוכלוסיית המחקר כללה גם סטודנטים הנמצאים בשנה האחרונה של התואר הראשון ובוגרי מסגרות על תיכוניות של פחות משנתיים. ההנחה הייתה שגם מרואיינים אלו יוכלו לתת מידע על השימוש בשירותים לסטודנטים לקויי ראייה בכלל ועל עמותת על"ה בפרט. אוכלוסייה זו נכללה בניתוח רק בפרקים על שימוש בשירותים במהלך הלימודים ושביעות רצון מעמותת על"ה.

הרשימה של עמותת על"ה כללה 310 שמות. איתור הכתובות ועדכון נעשה גם בסיוע הגורמים המסייעים לסטודנטים עם מוגבלויות בחלק מהאוניברסיטאות וכן בעזרת השירות לעיוור במשרד העבודה והרווחה.

בסך הכל רואיינו 219 לקויי ראייה, המהווים 70% מרשימת השמות. המרואיינים כוללים: 143 בוגרי אוניברסיטאות; 25 בוגרי קורסים מקצועיים של שנתיים ומעלה; 21 בוגרי קורסים מקצועיים של פחות משנתיים ו-30 סטודנטים הנמצאים בשנה האחרונה של התואר הראשון (ראו לוח 1).

לוח 1: אוכלוסיות המרואיינים במחקר (במספרים מוחלטים)

מספר מרואיינים	סה"כ
219	בוגרי אוניברסיטאות
143	בוגרי קורסים של שנתיים ומעלה
25	בוגרי קורסים של פחות משנתיים
21	סטודנטים בשנה ג'
30	

הסיבות לאי ביצוע הראיונות: 8 (3%) סרבו להתראיין; 83 (27%) לא אותרו למרות המאמצים הרבים לאתרם (לא היה מספר טלפון; מספר טלפון שגוי; גר בחו"ל וכד'). למרות המספר הגבוה של לא-מאותרים, ניתן לשער שלא כולם היו שייכים לאוכלוסית המחקר, מכיוון שברשימות המקוריות של עמותת על"ה נכללו הרבה שמות שהתבררו כלא שייכים לאוכלוסיית המחקר: האדם סיים לימודיו לפני 1992; האדם לא היה עיוור (עמותת על"ה מסייעת גם לסטודנטים דיסלקטים); האדם החל את לימודיו ולא סיים אותם או שהוא עדיין לומד; האדם היה קשיש שנפטר וכו'. בדוח יעשה שימוש במונחים: 'בוגרים', 'בוגרי אוניברסיטאות' ו'כלל המרואיינים'. להלן פירוט המושגים השונים:

1. **בוגרים** – בוגרי אוניברסיטאות בעשר השנים האחרונות וכן בוגרי מסגרות על תיכוניות של שנתיים ומעלה; N=168
2. **בוגרי אוניברסיטאות** – בוגרי אוניברסיטאות בלבד בעלי תואר אקדמי; N=143
3. **כלל המרואיינים** – בוגרי אוניברסיטאות ובוגרי מסגרות על תיכוניות של שנתיים ומעלה, וכן סטודנטים בשנה האחרונה באוניברסיטה ובוגרי מסגרות על תיכוניות של פחות משנתיים; N=219.

2.2 כלי המחקר ושיטת איסוף הנתונים

כלי המחקר היה שאלון מובנה שגובש בשיתוף עם חברי ועדת ההיגוי למחקר. הוועדה כללה נציגים של האוניברסיטאות השונות, השירות לעיוור במשרד העבודה והרווחה, ג'וינט-ישראל ועמותת על"ה. משוב משמעותי ביותר ניתן על ידי נציגי עמותת על"ה שהם בחלקם גם כן לקויי ראייה. איסוף המידע התבצע באמצעות ריאיון טלפוני. הראיונות ערכו בין 20 ל-50 דקות.

2.3 שימוש במראיינים לקויי ראייה

כאמור, מטרה נוספת של המחקר הייתה לאפשר לסטודנטים לקויי ראייה להשתלב בפעילות מחקרית. ביצוע עבודת השדה של איתור המרואיינים, הראיונות וקידוד התשובות אכן נעשה באמצעות סטודנטים לקויי ראייה. מתוך 5 מראיינים, 2 היו עיוורים ו-3 היו כבדי ראייה. גם רכז עבודת השדה היה כבד ראייה. לפני תחילת העבודה תרגלו המראיינים את ביצוע הראיונות עם רכזי המחקר. במהלך הראיונות, נבדקו שאלונים באופן מדגמי לצורך בקרת איכות הראיונות.

על מנת להקל על המראיינים לקויי הראייה בביצוע הראיונות, נבחנו כמה דרכים כדי להתאים להם את השאלונים. בתחילה, השאלון הועבר לפורמט של תוכנת אקסל. באופן זה, השאלון יכול היה להיות על המחשב והמראיין יכול היה לעשות שימוש בצג ברייל (תוכנה ה'קוראת' את המילים ומתרגמת אותם לברייל) או בתוכנת הגדלה (תוכנה המגדילה מאוד את הכתב). שימוש בגליון אקסל גם יכול להקטין את הצורך בקידוד השאלונים. לאחר בדיקה עם חלק מהמראיינים, התברר שצורת עבודה זו לא הייתה נוחה להם. לכבדי הראייה הדבר לא היה נוח שכן הם לא יכלו לראות את כל השאלה על המסך אלא רק חלקים ממנה (תוכנת ההגדלה גורמת לכך שרק חלק מהמילים הופיעו על המסך והמראיין היה צריך להשתמש באופן מתמיד במקלדת כדי שכל המילים יופיעו). למראיינים העיוורים שיטה זו לא הייתה נוחה שכן הם לא היו מאוד מיומנים בשימוש במחשב ובצג הברייל, והקריאה באמצעות המצגת ארכה הרבה זמן, דבר שלא התאים לראיון טלפוני.

בשל סיבות אלו הוחלט להשתמש בשאלון מודפס. התברר שהמראיינים כבדי הראייה יכולים להתמודד עם שאלון זה בתנאי שהוא מודפס בגופן גדול מעט יותר מהרגיל (חלקם הסתפקו בגופן 14 וחלקם בגופן 16). מעבר לכך לא היה צורך להתאים בעבורם את השאלון.

כדי להתאים את השאלון למראיינים העיוורים, הוא תורגם לכתב ברייל באמצעות תוכנת תרגום מיוחדת. מכיוון שתוכנת התרגום אינה קוראת טבלאות, נבנה השאלון כך שלא יהיו בו טבלאות. התאמות נוספות כללו הדפסת כל פרק בשאלון בנפרד והדפסת השאלון על צד אחד בלבד של הדף על מנת להקל על הקריאה. בזמן הריאיון, קראו המראיינים העיוורים את השאלות מתוך דפי הברייל ואת תשובות המרואיינים הם הקלידו על דף במכונת ברייל רגילה. כדי שידיהם יהיו פנויות הם עשו שימוש באזנייה מיוחדת המתחברת לטלפון. לאחר הריאיון, הם ישבו עם אדם אחר שסייע להם לתרגם את השאלון מברייל לכתב רגיל.

מעבר להתאמות אלו, רבות מהשאלות נבנו כך שיש צורך להקריא למרואיין את האפשרויות השונות. דבר זה נעשה כדי להקל על המראיינים שעשויים היו להתקשות במציאת התשובה המתאימה. כמו כן, נעשה נסיון לצמצם ככל האפשר את השאלות הפתוחות (אם כי לא ויתרנו עליהן לגמרי). קידוד התשובות נעשה על ידי אחת המראיינות שהלקות שלה הייתה קלה יחסית ומשום כך היא גם לא התקשתה בביצוע משימה זו.

בסופו של דבר ההתאמות לא היו רבות ולא היו הבדלים גדולים בין שימוש במראיינים לקויי ראייה למראיינים ללא לקות. מבחינת עלויות, ההבדלים העיקריים בין שימוש במראיינים לקויי ראייה למראיינים ללא לקות היו שימוש במעט יותר דפי נייר בשל שימוש בכתב גדול יותר ושימוש באדם המסייע למראיין העיוור לתרגם את השאלון מברייל לכתב רגיל. במידה שבעתיד ניתן יהיה להתגבר על הקשיים הכרוכים בשאלון ממוחשב, גם הבדלים אלו יהפכו להיות לא משמעותיים.

כמה חודשים לאחר סיום הראיונות נשאלו המראיינים על שביעות הרצון שלהם מעבודתם כמראיינים ועל קשיים שאולי היו להם בשל הלקות. כל המראיינים אמרו שהיו מאוד שבעי רצון מעבודתם. בעיקר הם היו שבעי רצון מההזדמנות לשימוע אנשים אחרים שכבר סיימו את לימודיהם ולראות כיצד הם

הצליחו להתמודד עם נושא התעסוקה. כפי שאמרה אחת המראיינות: "היה לי טוב לקחת חלק בזה ומעניין באופן אישי ... היו חלק שראיתי שממש מצליחים והכל.. וחלק ממש בכיוון שלי (בכיוון המקצועי) אז זה עודד אותי ונתן לי דוגמה טובה". מעבר לכך, חלק מהמראיינים חשו שהעבודה נתנה להם תחושת בטחון והרגשה טובה מכך שהם מצליחים להתמודד ולעשות את עבודתם היטב למרות הלקות. כדברי אחד המראיינים: "כל ראיון יותר ויותר השתפשת והרגשת יותר בטוח [בדברים הכתובים] ויותר שולט בחומר וזה עושה הרגשה טובה".

רוב המראיינים גם חשו שהעובדה שהם לקויי ראייה עזרה להם בראיון שכן הם יכלו להבין טוב יותר את עולם התוכן של השאלות ולהבין את המרואיין ואת קשייו וממילא היה להם קל יותר לשכנע אותם במקרים של סירובים. עם זאת, נראה שבד"כ המרואיינים לא ידעו שהמראיינים לקויי ראייה. לדברי אחת המראיינות רק פעם או פעמיים המרואיין זיהה שהיא עיוורת עפ"י נקישות מכונת הברייל. היא אף ציינה ש"היה לי קטע שמישהי אמרה לי 'אני לא יודעת כמה את מכירה עיוורים...' היא בכלל לא הבינה שאני עיוורת, אז פעלתי בהתאם, מתוך העיוורון, וידעתי איך לשאול אותה...".

כל המראיינים אמרו שלאחר ביצוע ההתאמות הדרושות לא היה להם קושי מיוחד בביצוע הראיונות.

3. מאפייני רקע

3.1 מאפיינים דמוגרפיים

בלוח 2 מוצגים המאפיינים של הבוגרים לפי מגדר, לאום, גיל, מצב משפחתי וארץ לידה. מן הלוח עולה כי 60% מהבוגרים היו גברים ו-40% היו נשים. בהשוואה לאוכלוסייה הכללית, בשנים תש"ן עד תשנ"ח (1989/90 – 1997/1998) אחוז הבוגרים הגברים שסיימו תואר אקדמי כלשהו (כולל לימודי תעודה) עמד על 46% לעומת 54% נשים (חושב עפ"י למ"ס, 2000). הרוב הגדול של הבוגרים (81%) היו בטווח הגילאים שבין 21 ל-40.

ממצא מפתיע הוא שיעור הגבוה של ערבים בקרב הבוגרים. כחמישית (22%) מהבוגרים בסקר הנוכחי היו ערבים. לשם השוואה, בשנת תשנ"ה (1994/95) שיעור הלא יהודים בקרב מקבלי תואר אקדמי כלשהו (לא כולל לימודי תעודה)⁶ מהאוניברסיטאות בארץ עמד על 4.4%. בשנת תש"ס (2000/2001) שיעור זה עמד על 5.3% (חושב עפ"י למ"ס, 2002). גם בבדיקה של שיעור הסטודנטים לקויי הראייה הערבים הלומדים כיום ומקבלים סיוע מעמותת עלי"ה, נמצא שיעור דומה של 21%. השיעור הגבוה יותר של בוגרים ערבים בקרב לקויי הראייה נובע חלקית משיעור גבוה יותר של לקויי ראייה באוכלוסייה הערבית (ראה לדוגמה: נאון, מורגנשטיין, שימעל וריבליס, 2000).

מחצית (50%) מהבוגרים היו רווקים. 35% היו נשואים עם ילדים ו-10% היו נשואים ללא ילדים. המספר הממוצע של ילדים היה – 2.3.

⁶ תעודות שהלימוד לקראתן מותנה בסיום תואר ראשון.

מבין הבוגרים הגברים, 49% היו נשואים ואילו מבין הנשים, 38% היו נשואות. בקרב הנשואים, 20% נישאו לבן/בת זוג שגם היא או הוא לקוי ראייה (מבין הגברים הנשואים 14% נישאו לבת-זוג לקויה ראייה ומבין הנשים הנשואות - 31% נישאו לבן-זוג לקוי ראייה). כמו כן, נמצא כי מבין הנשואים, 11% היו נשואים לבן/בת זוג עם נכות אחרת או עם מחלה כרונית.

ל-65% מהבוגרים הנשואים בן/בת זוג בעל תואר ראשון לפחות או תעודה מקצועית מוכרת של מסגרת לימודים על-תיכונית.

לוח 2: הבוגרים לפי מגדר, גיל, ארץ לידה, לאום ומצב משפחתי (באחוזים)

אחוזים	
100	סה"כ
	מגדר:
60	גברים
40	נשים
	גיל:
51	21 – 30
30	31 – 40
13	41 – 50
6	51 +
	ארץ לידה:
82	ישראל
18	אחר
	לאום:
78	יהודים
22	ערבים
	מצב משפחתי:
50	רווק
10	נשוי
35	נשוי + ילדים
5	גרוש/אלמן

3.2 מאפייני הנכות

מלוח 3 ניתן לראות כי 33% מהבוגרים הגדירו עצמם כ'עיוורים'. שיעור זה דומה לשיעור שנמצא במדגם של סמית וסמית (1996) בקרב בעלי תעודת עיוור (31%)⁷. מכאן שלא נמצא קשר בין חומרת הלקות לפניה ללימודים אקדמיים. כמעט כל הבוגרים (90%) היו בעלי תעודת עיוור.

⁷ עם זאת, שיעור זה שונה מאוד מאלו המאובחנים כ'עיוורים מוחלטים' בקרב בעלי תעודת עיוור - 5.7% (קורסייה וגוֹזובסקי, 2003). כנראה שרבים מאלו שעם שרידי ראייה מגדירים עצמם כ'עיוורים'.

על מנת לנתח את הנתונים עפ"י חומרת הלקות חילקנו את אוכלוסית הבוגרים לשלוש קבוצות. קבוצה אחת כללה את כל אלו שהגדירו עצמם כעיוורים (33%). שתי הקבוצות האחרות (כבדי הראייה) חולקו על פי קבלת דמי ליווי⁸. הבוגרים שאמרו שהם מקבלים דמי ליווי אך לא הגדירו עצמם כעיוורים (40%) קובצו לקבוצה שייצגה חומרת לקות בינונית. הבוגרים שאמרו שאינם מקבלים דמי ליווי (27%) קובצו לקבוצה שייצגה חומרת לקות קלה (ראו לוח 3). מבין כבדי הראייה, רובם (88%) אמרו שהם יכולים לקרוא את כותרות העיתון בעזרת שימוש בעזרי ראייה.

מלוח 4 ניתן לראות כי אצל רוב הבוגרים (70%) הלקות החלה בלידה או עד גיל 10. אצל 11% הלקות החלה בין גיל 11 לגיל 17. אצל היתר (19%) הלקות החלה לאחר הגיעם לגיל 18. דפוס זה שונה מהאוכלוסייה הכללית של לקויי ראייה שבה הלקות בדרך כלל מתחילה בגילים מבוגרים יותר. לדוגמה, רק 6.7% מכלל בעלי תעודות עיוור הם צעירים עד גיל 18 (קורסיה וגוזובסקי, 2002).

ל-5% מהבוגרים לקויי הראייה הייתה גם נכות פיסית, ל-6% הייתה לקות שמיעה ול-8% היו מחלות כרוניות.

לוח 3: הבוגרים לפי חומרת הלקות וגיל התחלת הלקות (אחוזים)

אחוזים	סה"כ חומרת הלקות עיוורים
100	כבדי ראייה, עם דמי ליווי
33	כבדי ראייה, ללא דמי ליווי
40	גיל התחלת הלקוח
27	0-10
	11-17
70	+18
11	
19	

4. לימודים

4.1 מאפייני השכלה

כאמור לעיל, 143 מהבוגרים היו בעלי תואר ראשון לפחות ו-25 היו בעלי תעודה מקצועית של מסגרת לימודים על-תיכונית שמעל שנתיים (ל-8 מהם היה גם תואר ראשון אך מתקופה שקדמה לעשר השנים האחרונות).

מספר שנות הלימוד הממוצע לתואר ראשון בקרב בוגרי האוניברסיטה היה 3.7. רובם הגדול של הבוגרים סיימו את לימודיהם בשלוש (37%) או ארבע (43%) שנים. 2% סיימו את לימודיהם בשנתיים; 13% סיימו את לימודיהם בחמש שנים ו-5% סיימו את לימודיהם בשש שנים או יותר.

⁸ דמי ליווי ניתנים באמצעות השירות לעיוור לאנשים המוגדרים כעיוורים עפ"י החוק, בגיל העבודה ושחדות הראייה שלהם אינה עולה על 1/60 או ששדה הראייה שלהם אינו עולה על 10° בעין הבריאה ביותר.

בקרב בעלי תואר מ.א., מספר שנות הלימוד הממוצע לתואר השני היה 3.3. קרוב למחצית (46%) סיימו את לימודיהם תוך שלוש שנים; רבע (24%) סיימו את לימודיהם תוך שנתיים; 12% סיימו את לימודיהם בארבע שנים ו-18% סיימו את לימודיהם בחמש שנים ומעלה.

מלוח 4 ניתן לראות כי רובם של בוגרי האוניברסיטאות לא הסתפקו בתואר ראשון בלבד. מתוך בוגרי האוניברסיטאות (N=143), 57% למדו לקראת תואר שני או היו בעלי תואר שני ומעלה.

לוח 4: בוגרי האוניברסיטאות לפי סוג התואר (באחוזים)

ס"ה"כ	אחוזים
100	100
בעלי תואר ראשון בלבד	43
לומדים לקראת תואר שני	34
בעלי תואר שני בלבד	18
לומדים לקראת תואר שלישי	3
בעלי תואר שלישי	2

גם בקרב בוגרי האוניברסיטה בעלי התואר הראשון בלבד, רבים (39%) אמרו שהם מתכוונים להמשיך לתואר שני וקרוב לרבע (24%) אמרו שאינם יודעים אם ימשיכו. תמונה דומה התקבלה בקרב בעלי התואר השני. 37% ענו שהם מתכוונים להמשיך לתואר שלישי ו-21% ענו שאינם יודעים אם ימשיכו.

שישה עשר אחוזים מהבוגרים היו צריכים להשלים בגרויות ו-10% היו צריכים לשפר את ציוני הבגרות על מנת להתקבל למוסד בו למדו. 22% למדו במכינה לפני לימודיהם כשרובם למדו במכינה של עמותת עלייה (14%). 39% מהבוגרים עשו קורס הכנה לפסיכומטרי. 14% עשו זאת באמצעות עמותת עלייה ו-25% עשו זאת במסגרות אחרות.

הבוגרים נשאלו על שיקוליהם בבחירת מוסד הלימודים. רובם (60%) ציינו שבחרו במוסד הלימודים בשל רמה אקדמית גבוהה של המוסד או המרצים. עם זאת, כשליש (36%) ציינו את הרצון להיעזר בשירותי עמותת עלייה כגורם בבחירת מוסד הלימודים. סיבות נוספות שהוזכרו בתדירות גבוהה הן קרבה למקום המגורים (51%), שיקולים חברתיים (31%), התחום המבוקש נלמד רק שם (18%) ושיקולים כלכליים (13%). עוד 33% מנו סיבות אחרות כגון: רק לשם התקבל; רצון במסגרת דתית; מקום מוכר; שעות נוחות; יוקרה ועוד.

כפי שניתן לראות בלוח 5, רוב הבוגרים למדו במוסדות אקדמיים (90%) ובעיקר באוניברסיטה העברית בירושלים (38%) שם ממוקמים משרדי עמותת עלייה.

לוח 5: הבוגרים לפי מוסדות הלימוד השונים (באחוזים)

אחוזים	סה"כ
100	האוניברסיטה העברית
38	בר-אילן
12	חיפה
11	תל-אביב
10	בן-גוריון
2	מכללת הדסה
5	מכון וינגייט
2	מוסדות אקדמיים אחרים*
8	מוסדות להכשרת עובדי הוראה**
5	מוסדות לא אקדמיים / אחר***
7	

* המוסדות האקדמיים האחרים כוללים את: הטכניון; האוניברסיטה הפתוחה; המכללה האקדמית יהודה ושומרון; מכללה אזורית צפת; המכללה האקדמית אשקלון; המכללה האקדמית תל חי; מדרשת רופין; המכללה למשפטים ברמת-גן; האקדמיה למוסיקה ולמחול; שלוחה של אוניברסיטה מחו"ל.

** המוסדות הכלולים בקטגוריה זו הם: המכללה לבנות, ירושלים; מכללת סמינר הקיבוצים; המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין; מכללת אפרתה; מכללת תלפיות; מכללת לוינסקי לחינוך

*** המוסדות הלא אקדמיים האחרים כוללים את: מכללת רידמן; ביי"ס הדר; ביי"ס מגע; ביי"ס לסאונד של יואב גבע; ביי"ס רימון ומכון אדלר. כמו כן, הוכנסו לקטגוריה זו אלה שחסר מידע לגבי מוסד הלימודים בו למדו.

מקצועות הלימודים השכיחים ביותר היו מתחומי מדעי הרוח והחברה. 80% מבוגרי התואר הראשון ו-90% מאלה שהמשיכו לתואר שני למדו מקצועות בתחומים אלו (לוחות 6 ו-7). לשם השוואה, בקרב מקבלי תואר ראשון באוכלוסייה הכללית בשנת תשנ"ח, שיעור מקבלי התארים בתחומי מדעי הרוח והחברה עמד על 62.5%; במדעי הטבע והמתמטיקה – 12.3%; במשפטים – 7%; ובמקצועות עזר רפואיים – 4.7%. היתר קבלו תארים בהנדסה ואדריכלות ועוד. בקרב מקבלי תואר שני באוכלוסייה הכללית שיעור מקבלי התארים בתחומי הרוח והחברה עמד על 69.4% ובתחומי מדעי הטבע והמתמטיקה – 11%. היתר קבלו תארים ברפואה, הנדסה ואדריכלות ועוד (למ"ס, 2000).

בקרב אלו שלמדו לתעודה מקצועית של שנתיים ומעלה, קרוב למחצית (48%) למדו מקצועות עזר רפואיים (עיסוי רפואי, רפואה משלימה וכד'). כשליש (36%) למדו מקצועות ריאליים (בעיקר מחשבים).

לוח 6: בוגרי האוניברסיטאות לפי המקצועות אותם למדו לתואר הראשון (באחוזים)

אחוזים	סה"כ
100	רוח
28	חינוך (כולל ת. הוראה)
20	עו"ס / פסיכולוגיה*
18	חברה
14	מדעי הטבע ומתמטיקה**
13	משפטים
4	מקצועות עזר רפואיים***
3	

* בפסיכולוגיה כלולים רק כאלה שהמשיכו לאחר מכן לתואר שני בפסיכולוגיה

** כולל את המקצועות: מתמטיקה; סטטיסטיקה; מדעי המחשב; הנדסה; פיסיקה; גיאולוגיה וביולוגיה.

*** כולל את המקצועות: תזונה קלינית; מעבדות רפואיות; רפואה סינית; הפרעות בתקשורת.

לוח 7: בוגרי האוניברסיטאות שהמשיכו ל-מ.א. לפי מקצוע הלימודים לתואר שני (באחוזים)

אחוזים	סה"כ
100	רוח
32	חברה
23	עו"ס / פסיכולוגיה
23	חינוך
12	מדעי הטבע והמתמטיקה
5	אחר
5	

רבים מהבוגרים (41%) גם למדו בקורס מקצועי אחד או יותר, בנוסף ללימודיהם באוניברסיטאות או במכללות. מתוכם, 31% למדו בקורסים בתחום המחשבים, 24% בתחום החינוך או הטיפול, 22% בתחום הפיננסי והניהולי (הנהלת חשבונות, ביטוח, ניהול), 14% בתחום הרפואי, הבריאותי והספורטיבי ועוד 30% למדו בקורסים שונים בתחומים אחרים או בקורסים שאינם מקצועיים.

4.2 קשיים במהלך הלימודים

אחת ממטרות המחקר הייתה לנסות ולאתר את הקשיים שהיו לבוגרים במהלך לימודיהם על מנת שניתן יהיה לתת לכך מענה הולם באמצעות שירותים שונים. רשימה של קשיים אפשריים שונים הוצגה בפני הבוגרים והם התבקשו לציין לגבי כל אחד את המידה בה נתקלו בקושי (ראו לוח 8). יותר ממחצית הבוגרים אמרו שהיה להם קושי 'במידה בינונית' או 'במידה רבה' בנוגע להשגת חומר הלימודים בצורה המותאמת ללקות (52%) ובנוגע לאיתור מידע ושימוש בספריה (52%). לגבי השגת חומר הלימודים בצורה המותאמת ללקות ומחסור בשעות הקראה נמצא שאלו שציינו קשיים במידה בינונית או רבה היו בעיקר בוגרים שלא מהאוניברסיטה העברית (שם נמצאים משרדי עמותת עלייה ומרכז הלמידה לעיוור). לגבי שאר הקשיים לא נמצאו הבדלים כאלה.

לוח 8: הבוגרים על פי מידת הקושי בתחומים שונים במהלך הלימודים (באחוזים)

סוגי הקשיים	סה"כ	לא	כלל	במידה מועטה	במידה בינונית	במידה רבה
השגת חומר הלימודים בצורה המותאמת לצרכים*	100	29	27	19	25	27
קושי באיתור מידע ושימוש בספריה	100	34	27	14	25	27
קושי בהשגת אישורים לרכישת ציוד מתאים*	100	47	23	13	17	23
מחסור בשעות הקראה*	100	47	18	17	18	18
דרישות אקדמיות גבוהות מדי	100	62	7	10	21	7
קשיים בניידות	100	51	5	28	16	5
קושי במיומנות הפעלת הציוד*	100	78	3	8	11	3
קשיים חברתיים	100	76	5	14	5	5

* כולל גם כאלה שאמרו שכלל אינם זקוקים למקריא, להתאמות מיוחדות או לציוד מיוחד.

מעט יותר משליש (37%) אמרו שהיו להם קשיים נוספים. הקשיים הנוספים היו בעיקר תחושה שהמרצים או המימסד אינם מבינים ו/או אינם מקבלים את הנכות של המרואייין (27%); קושי בקריאה מהלוח (23%); קושי בהגשת מבחנים ועבודות (16%); קושי עם קריאה, כתיבה וסיכומים (13%) וקשיים אחרים הקשורים ללקות (18%). מעבר לכך, קשיים אחרים שצוינו היו קשיים כלכליים (8%); קשיים

הקשורים למחסור במכשור, חדרי לימוד וכד' (7%) וקשיים אחרים שאינם בהכרח קשורים ללקות הראייה (13%).

התחומים העיקריים שבהם לא היו להם כלל קשיים או שהיו להם רק קשיים מועטים היו בתחום החברתי; במיומנות הפעלת הציוד; בניידות וברמת הדרישות האקדמיות.

4.3 שימוש בשירותים במהלך הלימודים

נבדקה מידת השימוש של כלל המרואיינים בשירותים שונים העומדים לרשותם במהלך לימודיהם. בניתוח הממצאים כללנו גם אנשים בעלי לקויות ראייה שלמדו לתעודה מקצועית פחות משנתיים וגם סטודנטים בשנתם השלישית באוניברסיטה, מכיוון שגם הם עשויים היו להנות מהשירותים של עמותת עלייה וגם הם צריכים להתמודד עם קשיים שונים בזמן הלימודים. משום כך, בסעיף זה, מוצגים הנתונים ביחס ל-219 מרואיינים.

רבים מהאנשים בעלי לקויות ראייה זקוקים לציוד ממוחשב כדי לסייע להם בלימודיהם. כמחצית מכלל המרואיינים נעזרו במידה רבה או בינונית בציוד עזר ממוחשב, טמ"ס (טלוויזיה במעגל סגור) או צג ברייל (לוח 9). מבין אלו שנעזרו במידה כלשהי בציוד, יותר ממחציתם (59%) רכשו את הציוד בעזרת מימון מהביטוח הלאומי ובהשתתפות עצמית שלהם ולמעלה משליש (36%) קיבלו את הציוד בהשאלה מעמותת עלייה (לוח 10).

לוח 9: כלל המרואיינים לפי מידת השימוש בציוד עזר ממוחשב, טייפ 4 ערוצים, אולפן ההקלטות ושירותי הקראות (באחוזים)

מידת השימוש	ציוד עזר ממוחשב	טייפ 4 ערוצים	אולפן ההקלטות	שירותי הקראות
סה"כ	100	100	100	100
נעזרו במידה רבה	31	52	13	40
נעזרו במידה בינונית	20	9	11	18
נעזרו במידה מועטה	14	9	22	12
כלל לא נעזרו	35	30	54	30

סטודנטים רבים גם נעזרים בטייפ מיוחד (טייפ 4 ערוצים) שניתן להקליט עליו כמות גדולה מהרגיל של חומר. יותר ממחצית (52%) מכלל המרואיינים אמרו שהם נעזרו בטייפ מסוג זה במידה רבה (לוח 9). את הטייפים ניתן לרכוש באמצעות סיוע מהשירות לעיוור או לשאול מעמותת עלייה. כשני שלישים מאלו שעשו שימוש כלשהו בטייפ אמרו שהם רכשו אותו באמצעות סיוע מהשירות לעיוור והשתתפות עצמית (לוח 10).

לעמותת עלייה אולפן הקלטות בו היא מקליטה ספרי לימוד הדרושים לסטודנטים השונים. קרוב לרבע (24%) מכלל המרואיינים אמרו שהם נעזרו באולפן ההקלטות במידה רבה או בינונית (לוח 9). מתוך אלו שעשו שימוש כלשהו באולפן ההקלטות, קרוב למחציתם (45%) למדו באוניברסיטה העברית שם נמצא אולפן ההקלטות.

לוח 10: גורמים מממנים של ציוד וסיוע (באחוזים)

גורם מממן	אחוזים*
ציוד העזר הממוחשב	
מימון פרטי חלקי וביטוח לאומי	59
השאלה מעמותת על"ה	36
מימון פרטי מלא	9
השירות לעיוור	4
אוניברסיטה/מכללה	2
אחר	12
טייפ 4 ערוצים	
מימון פרטי חלקי והשירות לעיוור	65
השאלה מעמותת על"ה	13
רכישה פרטית	10
אחר	14
שירות הקראות	
עמותת על"ה	60
אוניברסיטה או מכללה	28
מימון פרטי	13
ביטוח לאומי **	7
השירות לעיוור	5
אחר	15

* לא מסתכם ל-100 שכן ייתכן שאדם נעזר בכמה גורמים על מנת לקבל את הציוד או את ההקראות או השתמש ביותר מטייפ אחד במהלך לימודיו.
 ** מימון להקראות על ידי הביטוח הלאומי החל רק ב-2000 ובאופן חלקי.

שירות חשוב נוסף הדרוש לסטודנטים לקויי ראייה הוא שירות הקראות⁹ בו אדם רואה מקריא לסטודנט לקוי הראייה חומר לימודי. 70% מכלל המרואיינים אמרו שהם נעזרו בשירות ההקראות ויותר ממחצית (58%) מכלל המרואיינים אמרו שהם נעזרו בו במידה רבה או בינונית (לוח 9). שישים אחוזים מכלל המרואיינים שעשו שימוש כלשהו בשירות זה אמרו שקבלו את הסיוע מעמותת על"ה (לוח 10). הם גם נשאלו האם הם היו רוצים שאיזשהו גוף ירכז וינהל את שירות ההקראות או שהיו מעדיפים לקבל סכום כסף ושהם עצמם ידאגו למקריאים. רובם (62%) אמרו שהם היו מעדיפים שגוף עצמאי כמו עמותת על"ה ינהל את שירותי ההקראות.

סטודנטים לקויי ראייה רבים זקוקים לסיוע כאשר הם ניגשים למבחנים. הסיוע כולל הארכת זמן הבחינה, הגדלת טופס המבחן, הקראה במבחן וכד'. רבים מכלל המרואיינים (70%) אמרו שהם נעזרו בסיוע כזה במידה רבה או מעטה במהלך לימודיהם.

עשרים אחוזים מכלל המרואיינים דיווחו על סוגי סיוע נוספים שבהם נעזרו במהלך לימודיהם. בעיקר ציינו סוגי עזרה הקשורים ללקות הראייה כגון הספרייה ללקויי ראייה בנתניה; סיוע בצילום או הדפסה

⁹ בשירות ההקראות כללנו גם חונכויות. חלק מהסטודנטים (בעיקר במקצועות הריאליים) נעזרים בחונך המסייע להם בלימודים ובדרך כלל הוא גם משמש כמקריא.

של חומר באופן מוגדל; סיוע של מתנדבים; עזרי ראייה; תמיכה רגשית; שיעורי עזר; לימודי מחשב ועוד. רבים מהם גם ציינו סיוע כלכלי דוגמת מלגות; סיוע במעונות או סיוע כלכלי אחר.

4.4 שביעות רצון מעמותת על"ה

כפי שניתן לראות, אחד הגופים המרכזיים הנותנים שירותים לאוכלוסיית הסטודנטים לקויי הראייה הוא עמותת על"ה. כאמור, אחת המטרות המרכזיות של המחקר הייתה לבחון את התרומה של עמותת על"ה ובאיזו מידה היא עונה על הצרכים של סטודנטים לקויי ראייה. שבעים ושישה אחוזים מכלל המרואיינים אמרו שהם נעזרו במידה כלשהי בעמותת על"ה. מתוכם, 87% אמרו שעמותת על"ה עונה על הצרכים במידה רבה או בינונית (לוח 11). עשרים וארבעה אחוזים אמרו שהם לא שמעו על עמותת על"ה או כלל לא נעזרו בעמותת על"ה¹⁰, זאת למרות שמרואיינים אלו הופיעו ברשימות של העמותה. מתוכם, 92% למדו במוסדות אחרים מהאוניברסיטה העברית ורובם הגדול למדו בשנים בהן לא הייתה שלוחה של עמותת על"ה במוסד בו למדו. ייתכן שהם קיבלו איזשהו שירות וכבר לא זכרו זאת; אפשרות אחרת היא שלגבי שירותים מסויימים שניתנו למרואיינים (במיוחד אלו שלא למדו באוניברסיטה העברית), דוגמת השאלה מספריית אולפן ההקלטות, הם לא היו מודעים לכך שעמותת על"ה היא זו המספקת את השירות.

לוח 11: מרואיינים שנעזרו במידה כלשהי בעמותת על"ה לפי שביעות רצון מעמותת על"ה (באחוזים)

סך"כ	אחוזים
100	100
עונה על הצרכים במידה רבה	46
עונה על הצרכים במידה בינונית	39
עונה על הצרכים במידה מועטה	11
עונה על הצרכים במידה מועטה מאוד	4

המרואיינים שענו שעמותת על"ה עונה על הצרכים במידה מועטה או במידה מועטה מאוד, נשאלו במה עמותת על"ה לא עונה על הצרכים. התשובות שניתנו היו חוסר זמינות או חוסר נגישות של העמותה; מחסור בשירותים; מחסור בצידוד או חדרי קריאה; סרבול בקבלת עזרה ועוד. חשוב אבל לציין שכמחצית ממרואיינים אלו למדו בשנים ו/או באוניברסיטאות בהם עמותת על"ה עדיין לא הספיקה לבסס את שירותיה.

שבעים ותשעה אחוזים מכלל המרואיינים¹¹ ציינו שהיו לומדים גם במקרה שעמותת על"ה לא הייתה קיימת ואילו מיעוטם (14%) אמרו שבמקרה זה היו מוותרים על הלימודים. שבעה אחוזים נוספים אמרו שאינם יודעים מה היו עושים במקרה כזה.

אחת השאלות העולות בהקשר של מרכזי סיוע מיוחדים ללקויי ראייה היא האם מרכזים אלו מעודדים את עצמאותם של הסטודנטים או שהם מעכבים עצמאות זו. שבעים ותשעה אחוזים מהמרואיינים אמרו

¹⁰ בשל מבנה השאלון לא ניתן היה להפריד בין אלו שלא שמעו על עמותת על"ה לאלו שלא נעזרו בה.

¹¹ נשאלו רק המרואיינים שאמרו ששמעו על עמותת על"ה או שנעזרו בשירותים של עמותת על"ה.

שלדעתם עמותת על"ה מעודדת עצמאות. שישה עשר אחוזים אמרו שלדעתם עמותת על"ה מעכבת עצמאות ו-5% לא יכלו להביע דעה או שאמרו שעמותת על"ה גם מעודדת וגם מעכבת עצמאות.

5. תעסוקה

5.1 שיעורי תעסוקה

שיעור המשתתפים בכוח העבודה (מועסקים ומחפשי עבודה בלתי-מועסקים) בקרב הבוגרים עמד על 80%. שיעור המועסקים¹² מכלל הבוגרים היה 68%. כלומר, שיעור האבטלה בקרב הבוגרים (בלתי מועסקים המחפשים עבודה מכלל כוח העבודה) עמד על 15% (לוח 12).

לשם השוואה, שיעור המשתתפים בכוח העבודה באוכלוסייה הכללית ב-2001 בקרב בעלי תואר אקדמי או תעודה מקצועית (+14 שנות לימוד), גילאי 25-54 היה 88%¹³. שיעור המועסקים מכלל קבוצת גיל זו עמד על 83%. שיעור האבטלה עמד על 5% (לוח 12). יש לציין כי הנתונים המוצגים כאן מסקר כוח אדם של הלמ"ס מתייחסים לכלל האקדמאים גילאי 25-54 ואילו הנתונים על הבוגרים לקויי הראייה מתייחסים רק לכאלה שסיימו תואר אקדמי כלשהו או תעודה מקצועית ב-10 השנים האחרונות. חמישים ואחד אחוזים מהם סיימו את התואר האחרון בין 1997 ל-2001 (33% עדיין למדו לתארים מתקדמים ב-2002), שנים בהם חלה עלייה בשיעורי האבטלה באוכלוסייה בכלל (ב-1996 אחוז האבטלה בכלל האוכלוסייה בישראל עמד על 6.7% ואילו ב-2001 הוא כבר עמד על 9.3%; למ"ס, 2002).

לוח 12: תעסוקה והשתתפות בכוח העבודה של הבוגרים בהשוואה לאוכלוסייה הכללית (באחוזים)

באוכלוסייה הכללית*	לקויי ראייה	
88	80	משתתפים בכוח העבודה
83	68	מועסקים
5	15	מובטלים

* בני 25-54 בעלי תואר אקדמי או תעודה מקצועית (+14 שנות לימוד), עפ"י עיבוד מיוחד של נתונים מסקר כוח אדם של הלמ"ס לשנת 2001.

בלוח 13 מפורטים שיעורי התעסוקה עפ"י מגדר, לאום, גיל וחומרת הלקות בקרב הבוגרים. מן הלוח ניתן לראות שכמעט ולא היה הבדל בין גברים לנשים מבחינת שיעורי התעסוקה. שיעור הנשים המועסקות היה 69% ואילו שיעור הגברים היה 68%. באוכלוסייה הכללית, שיעור הגברים המועסקים בקרב אקדמאים או בעלי תעודה מקצועית (+14 שנות לימוד) עמד על 87% ואילו שיעור הנשים המועסקות עמד על 81%.

¹² כמועסקים הוגדרו כל מי שעבד לפחות שעה אחת בשבוע בעבודה כלשהי תמורת שכר. הגדרה זו דומה להגדרת הלמ"ס בסקר כוח אדם, 2001.

¹³ עיבוד מיוחד של נתונים מסקר כוח אדם של הלמ"ס ל-2001.

לוח 13: הבוגרים המועסקים, לפי מגדר, לאום, גיל וחומרת הלקות (באחוזים)

אחוזים*	
	מגדר
69	נשים
68	גברים
	לאום
73	יהודים
54	ערבים
	גיל
63	21-30
74	31-40
75	+ 41
	חומרת הלקות
58	עיוורים
72	כבדי ראייה, עם דמי ליווי
76	כבדי ראייה, ללא דמי ליווי

בקרב לקויי הראייה היהודים, שיעור התעסוקה עמד על 73%. שיעור התעסוקה בקרב לקויי הראייה הערבים, היה נמוך בהרבה - 54% בלבד. לשם השוואה, שיעור המועסקים הערבים באוכלוסייה הכללית, בגיל 25-54 אקדמאים או בעלי תעודה מקצועית (+14 שנות לימוד) היה 82%¹⁴. השיעור הנמוך יותר של מועסקים בקרב האוכלוסייה הערבית נובע באופן חלקי מהשיעור הגבוה יותר של עיוורים לעומת כבדי ראייה המצויים בקרב קבוצה זו (ראה להלן בנוגע לקשר שבין חומרת הלקות לתעסוקה): בקרב הבוגרים היהודים, 29% היו עיוורים. בקרב הבוגרים הערבים, 46% היו עיוורים.

בקרב גילאי 21-30 היו שיעורי תעסוקה נמוכים יותר (63%) לעומת גילאים מבוגרים יותר (כ-75%).

בבדיקה לפי חומרת הלקות, נמצא כי שיעור התעסוקה בקרב העיוורים היה הנמוך ביותר - 58%. בקרב כבדי הראייה המקבלים דמי ליווי ושאינם מקבלים דמי ליווי שיעורי התעסוקה היו גבוהים יותר (72% ו-76%, בהתאמה).

מבין הבלתי מועסקים, 63% עבדו בעבר. קרוב למחציתם (47%) עבדו עד לפני שנתיים. כשליש (32%) עבדו עד לפני ארבע שנים ו-21% עבדו עד לפני למעלה מארבע שנים.

5.2 מאפייני התעסוקה של המועסקים

בחלק זה יוצגו מאפייני התעסוקה מבחינת היקף המשרה, משך תקופת העבודה, סטטוס תעסוקתי, סוג משלח היד והענף, הכנסה מעבודה, התנאים הסוציאליים והקצבאות שהם מקבלים בנוסף למשכורת.

¹⁴ עיבוד מיוחד של נתונים מסקר כוח אדם של הלמ"ס ל-2001.

קצת יותר ממחצית המועסקים עבדו במשרה מלאה¹⁵ (55%) (לוח 14). לשם השוואה, באוכלוסייה הכללית, בקרב אוכלוסיית בני 25-54 בעלי תואר אקדמי או תואר מקצועי כלשהו (עם +14 שנות לימוד) והמועסקים, עבדו 87% במשרה מלאה בשנת 2001¹⁶.

ממוצע שעות העבודה השבועיות של המועסקים במשרה מלאה היה 44 שעות ושל העובדים במשרה חלקית – 16 שעות. יותר ממחצית (54%) מהעובדים במשרה חלקית עבדו פחות מ-20 שעות שבועיות.

נמצא קשר בין היקף המשרה לחומרת הלקות. בקרב המועסקים העיוורים וכבדי הראייה המקבלים דמי ליווי, פחות ממחצית עבדו במשרה מלאה (46% ו-48%, בהתאמה) ואילו בקרב כבדי הראייה שאינם מקבלים דמי ליווי, רוב המועסקים עבדו במשרה מלאה (71%) (לוח 14).

לא נמצא קשר בין היקף המשרה לכך שחלק מהמועסקים עדיין למדו לתארים מתקדמים בזמן ביצוע הסקר. כאשר לא כוללים בחישוב את כל אלה שלומדים כיום לתארים מתקדמים במקביל לעבודתם (27%), נמצא ששיעור המועסקים במשרה מלאה בקרבם (53%) דומה לשיעור כלל המועסקים במשרה מלאה (55%). מכאן שהלימודים אינם הסיבה העיקרית לעבודה במשרה חלקית.

לוח 14: הבוגרים המועסקים לפי חלקיות משרה ומעמד בעבודה (באחוזים)

	כלל המועסקים	עיוורים	כבדי ראייה עם דמי ליווי	כבדי ראייה ללא דמי ליווי
	100	100	100	100
סה"כ חלקיות המשרה				
משרה מלאה	55	46	48	71
משרה חלקית	45	54	52	29
מעמד בעבודה				
שכיר	89	81	88	97
עצמאי	11	19	12	3

כאשר נשאלו המועסקים חלקית מדוע אינם עובדים במשרה מלאה, ציינו מעט יותר ממחציתם (54%) שהסיבה העיקרית הייתה אי מציאת עבודה במשרה מלאה. סיבות עיקריות נוספות היו: לימודים – 20% (24% מהמועסקים חלקית עדיין למדו לתארים מתקדמים) ובעיית הראייה (בעיקר עומס על העיניים שאינו מאפשר לעבוד במשך זמן רב) – 10%. רק 6% אמרו שהסיבה העיקרית לחלקיות המשרה שלהם הייתה חשש לאבד את קצבת הנכות (לוח 15).

¹⁵ משרה מלאה הוגדרה כ-35 שעות עבודה שבועיות ומעלה (מלבד מורים).

¹⁶ עיבוד מיוחד של נתונים מסקר כוח אדם של הלמ"ס ל-2001.

לוח 15: הבוגרים המועסקים חלקית לפי הסיבה העיקרית לעבודה במשרה חלקית (באחוזים)

אחוזים	סה"כ
100	לא מצא עבודה במשרה מלאה
54	לימודים
20	בעיית הראייה
10	חשש מלאבד קצבה
6	טיפול במשק בית/ילדים
4	סיבות אחרות
6	

רוב המועסקים היו שכירים (89%) (לוח 14). הממצא המעניין הוא ששיעור העצמאים הגבוה ביותר נמצא דוקא בקרב העיוורים (19%) ואילו השיעור הנמוך ביותר נמצא אצל כבדי הראייה ללא דמי ליווי (3%). ייתכן שהקושי של העיוורים למצוא עבודה גרם לכך ששיעור גבוה מהם ניסו ליצור לעצמם מקומות עבודה.

בלוחות מס' 16 ו-17 מופיעות ההתפלגויות השונות של הבוגרים לפי משלחי היד והענף הכלכלי בהם הם מועסקים ולפי מידת לקות הראייה. משלחי היד סווגו עפ"י הסיווג האחיד של משלחי היד שפרסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס, 1994). לאחר מכן קובצו משלחי היד לחמש קטגוריות: אקדמאים במדעי החברה, הרוח והמשפטים (כולל עובדים סוציאליים, פסיכולוגים, עורכי דין וכד'); עובדי הוראה וחינוך במסגרות תיכוניות או על תיכוניות (כולל מסגרות אקדמיות); עובדי הוראה וחינוך במסגרות של חינוך יסודי (כולל אנשים העוסקים בהדרכה וכד'); אנשים העוסקים במחשבים – מתכנתים, מנתחי מערכות מידע, טכנאי מחשב וכד'; עובדים במקצועות פקידותיים (כולל ניהול נמוך דרג בתחומים אלו); אחרים שלא נכנסו לקטגוריות אלו.

לוח 16: התפלגות הבוגרים המועסקים על פי משלח היד (באחוזים)

משלחי יד	המועסקים	עיוורים	כבדי ראייה, עם דמי ליווי	כבדי ראייה, ללא דמי ליווי	כלל
סה"כ	100	100	100	100	100
אקדמאים במדעי החברה, רוח ומשפטים*	27	20	23	40	27
הוראה וחינוך – יסודי	24	30	26	15	24
הוראה וחינוך – תיכוני ועל תיכוני	12	17	9	12	12
מחשבים**	13	13	6	21	13
פקידות	8	3	17	0	8
אחר***	16	17	19	12	16

* רובם הגדול עסקו במקצועות טיפוליים-יעוציים כגון עבודה סוציאלית (19% מכלל המועסקים).
 ** מבין בעלי משלח היד במחשבים, 6 הם בעלי משלח יד אקדמי ו-8 הם בעלי תואר הנדסאי או בוגרי קורסים במחשבים.
 *** ב'אחרי' כלולים: 2 מסג'יסטים; 2 רפלקסולוגים; 1 פיסיותרפיסט; 2 מנהלים; 2 עורכים (מוסיקה ועיתון); 2 זמרים; 2 אנשי תמיכה למחשבים; 1 מטפל בהפרעות תקשורת; 1 דיאטן; 2 עבודות ידיים פשוטות; 1 טכנאי רנטגן

כפי שניתן לראות מלוח 16, 40% מכבדי הראייה ללא דמי ליווי עבדו כאקדמאים במקצועות החברה, הרוח והמשפטים אך מהעיוורים וכבדי הראייה עם דמי ליווי רק 20% ו-23% (בהתאמה) עבדו במקצועות אלו. מאידך, בקרב העיוורים וכבדי הראייה עם דמי ליווי נמצאה שכיחות גבוהה יותר של מועסקים

בתחום החינוך בבתי ספר יסודיים (30% ו-26%, בהתאמה). במקצועות הפקידותיים עבדו בעיקר כבדי הראייה המקבלים דמי ליווי (17%) ואף לא אחד מכבדי הראייה שאינם מקבלים דמי ליווי.

מעל למחצית (55%) הבוגרים המועסקים עסקו במשלחי יד המצריכים הרבה כישורים בין אישיים: חינוך והוראה (36%) ומקצועות טיפוליים-יעוציים (19%).

משלח היד מתייחס לעבודה שהאדם עושה בפועל. הענף הכלכלי מוגדר על סמך סוג מקום העבודה שהאדם עובד בו (לדוגמה: מהנדס העובד במפעל לייצור מכונות עובד בענף הכלכלי של תעשייה). כאשר בוחנים היבט זה של תעסוקת הבוגרים, עולה שרוב המועסקים עובדים בענפי החינוך (32%) או הבריאות והרווחה (21%) (לוח 17).

לוח 17: הבוגרים המועסקים לפי הענף הכלכלי בו עבדו (באחוזים)

ענף כלכלי	כלל המועסקים	עיוורים	כבדי ראייה, עם דמי ליווי	כבדי ראייה, ללא דמי ליווי
סה"כ	100	100	100	100
חינוך	32	41	29	26
בריאות ורווחה	21	19	17	29
תקשורת, מחשבים, מחקר ועסקים	17	13	10	32
שירותים קהילתיים ופנאי	12	13	15	7
מינהל ציבורי	12	7	21	3
אחר	6	7	8	3

באופן כללי, הכנסתם של הבוגרים העיוורים מעבודה נופלת בהרבה מזו של האוכלוסייה הכללית (לוח 18). לדוגמה, כמחצית מהבוגרים לקויי הראייה מרוויחים משכורות של עד 4000 ₪ ו-17% מרוויחים מעל 8000 ₪. לעומתם, באוכלוסייה הכללית, בקרב בעלי 15+ שנות לימוד¹⁷, כרבע מרוויחים משכורות של עד 4000 ₪ וקרוב למחצית מרוויחים מעל 8000 ₪. אחת הסיבות לכך היא כנראה השיעור הגבוה של העובדים בעבודות חלקיות בקרב לקויי הראייה לעומת האוכלוסייה הכללית. כאשר מתייחסים רק לאוכלוסיית העובדים במשרה מלאה, ההבדלים בינם לבין האוכלוסייה הכללית מצטמצמים במידה מסויימת. לדוגמה, בקרב אוכלוסיית לקויי הראייה העובדים במשרה מלאה, 17% מרוויחים עד 4000 ₪. לעומתם, באוכלוסייה הכללית בעלי 15+ שנות לימוד והעובדים במשרה מלאה, 12% מרוויחים עד 4000 ₪. כמו כן, יש לזכור כי רבים ממוקבלי ההכנסות הנמוכות זכאים גם לקצבת נכות ודמי ליווי (ראה להלן) דבר המגדיל באופן משמעותי את הכנסתם.

גם ההכנסות מעבודה של העיוורים וכבדי הראייה עם דמי ליווי נמוכות יותר מאלה של כבדי הראייה ללא דמי ליווי. לדוגמה, רוב העיוורים וכבדי הראייה עם דמי ליווי (60% ו-57% בהתאמה) השתכרו עד 4000 ₪. לעומתם, בקרב כבדי הראייה ללא דמי ליווי רק כשליש קיבלו משכורות כאלו (לוח 19). גם כאן,

¹⁷ יש לציין כי נתונים אלו אינם מתייחסים לבעלי תואר אקדמי (אלא רק לבעלי 15+ שנות לימוד ושמוסד הלימודים האחרון היה אקדמי) וגם אין הם מתייחסים לזמן סיום הלימודים.

הדבר כנראה נובע מהשיעורים הגבוהים של עובדים במשרה חלקית בקרב העיוורים וכבדי הראייה עם דמי ליווי.

לוח 18: הבוגרים המועסקים ומועסקים באוכלוסייה הכללית לפי הכנסה מעבודה (באחוזים)

הכנסה מעבודה	אוכלוסיית לקויי הראייה* הכללית**	אוכלוסיית לקויי הראייה – משרה מלאה	אוכלוסיית לקויי הראייה – משרה מלאה***	האוכלוסייה הכללית – משרה מלאה***
סה"כ	100	100	100	100
עד 2000 ₪	34	4	2	2
2001 ₪ עד 4000 ₪	17	13	10	10
4001 ₪ עד 6000 ₪	18	29	17	17
6001 ₪ עד 8000 ₪	14	25	14	14
8001 ₪ ומעלה	17	29	57	57

* 11% מהבוגרים המועסקים סרבו לענות על השאלה שהתייחסה להכנסה מעבודה.

** בקרב מועסקים בני 25-54, בעלי +15 שנות לימוד שמוסד הלימודים האחרון שלהם היה אקדמי (עפ"י עיבוד מיוחד לנתוני הלמ"ס בסקר הכנסות לשנת 2001)

*** משרה מלאה הוגדרה כ-35 שעות עבודה שבועיות ומעלה.

לוח 19: הבוגרים המועסקים לפי הכנסה מעבודה ולפי קבלת תנאים סוציאליים (באחוזים)

הכנסה מעבודה	כלל המועסקים	עיוורים	כבדי ראייה, עם דמי ליווי	כבדי ראייה, ללא דמי ליווי
סה"כ	100	100	100	100
עד 2000 ₪	34	44	41	18
2001 ₪ עד 4000 ₪	17	16	16	18
4001 ₪ עד 6000 ₪	18	20	18	18
6001 ₪ עד 8000 ₪	14	8	14	18
8001 ₪ ומעלה	17	12	11	28
תנאים סוציאליים				
קרן פנסיה, קופת גמל או ביטוח מנהלים	63	53	61	76
קרן השתלמות	53	44	55	58

קרוב לשני שלישים מהמועסקים (63%) ענו שהם מקבלים, או שיקבלו בתום תקופת הניסיון שלהם בעבודה, קרן פנסיה, קופת גמל או ביטוח מנהלים. כמחצית (53%) אמרו שהם מקבלים, או יקבלו, קרן השתלמות. ניתן לראות שהשיעורים עולים ככל שחומרת הלקות יורדת (לוח 19).

בלוח 20 מפורטים שיעורי מקבלי הקצבאות השונות בקרב כלל הבוגרים, המועסקים והבלתי מועסקים. כפי שניתן לראות, בקרב המועסקים רק 45% קבלו קצבת נכות. מעל מחצית העיוורים וכבדי ראייה המקבלים דמי ליווי והמועסקים קיבלו קצבת נכות בעוד שמקרב כבדי הראייה שאינם מקבלים דמי ליווי והמועסקים רק מיעוט קיבלו את קצבת הנכות (לוח 21). ממצא זה קשור לשיעורים הגבוהים יותר של מועסקים במשרה מלאה ובעלי משכורות גבוהות שנמצאו אצל כבדי הראייה שאינם מקבלים דמי ליווי. לדוגמה, בקרב המועסקים במשרה חלקית 78% קיבלו קצבת נכות ואילו בקרב המועסקים במשרה מלאה רק 17% קיבלו קצבה זו (לוח 22).

לוח 20: קבלת קצבאות שונות בקרב הבוגרים המועסקים והבלתי-מועסקים (באחוזים)

קצבאות	כלל הבוגרים	מועסקים	בלתי מועסקים
דמי ליווי	68	65	75
קצבת נכות	60	45	96
קצבת שר"ם	20	18	25
קצבאות אחרות (פנסיה, קצבת ילדים, נכה צה"ל, קצבת שארים)	10	13	2

לוח 21: קבלת קצבאות שונות בקרב הבוגרים המועסקים לפי חומרת הלקות (באחוזים)

קצבאות	מועסקים	עיוורים	עם דמי ליווי, כבדי ראייה, ללא דמי ליווי	כבדי ראייה, ללא דמי ליווי
דמי ליווי	65	*83	100	0
קצבת נכות	45	57	56	21
קצבת שר"ם	18	23	25	3
קצבאות אחרות	13	13	15	12

* מתוך חמשת המקרים שאינם מקבלים דמי ליווי, שניים מרוויחים מעל 8000 ₪ (וייתכן שבשל כך ויתרו על קצבה זו) ושניים אחרים הם נכי צה"ל המקבלים קצבה ממשד הבטחון ובמקרים כאלה השירות לעיוור אינו נותן דמי ליווי.

לוח 22: קבלת קצבאות שונות בקרב הבוגרים המועסקים לפי היקף המשרה (באחוזים)

קצבאות	מועסקים – משרה חלקית	מועסקים – משרה מלאה
דמי ליווי	80	53
קצבת נכות	78	17
קצבת שר"ם	20	17
קצבאות אחרות	16	10

שלושים וארבעה אחוזים מהבוגרים השכירים ציינו הוצאות אישיות לצורך עבודתם והקשורות ללקות, שעליהם הם אינם מקבלים החזר ממקום העבודה. ההוצאה העיקרית שצויינה הייתה החזר נסיעות – 22% (מכל הבוגרים השכירים). ייתכן שהכוונה להוצאות עבור מוניות שכן בעלי תעודת עיוור פטורים מתשלום עבור אוטובוסים עירוניים ומקבלים הנחה של 50% עבור נסיעות בינעירוניות. לקויי ראייה רבים מתקשים בניידות ולעיתים הם אינם יכולים להסתפק באוטובוסים כדי להגיע ממקום למקום (91% מאלו שציינו סיבה זו היו בעלי תעודת עיוור ו-78% קבלו דמי ליווי). מעטים ציינו הוצאות אישיות אחרות עליהם הם אינם מקבלים החזר. הוצאות אלו כוללות ציוד וסיוע משרדי בשל הלקות (כגון טושים שחורים, מדבקות, דיו צבעוני למדפסת, הגדלות של מסמכים וכו'), הקראות והוצאות הקשורות למכשור מיוחד בשל הלקות.

כמעט כל המועסקים (94%) אמרו שהם 'מרוצים' או 'מרוצים מאוד' מעבודתם ולא נמצא הבדל משמעותי בין חומרות הלקות השונות (לוח 23).

מעבר לשאלה על מידת שביעות הרצון הכללית, נבדקו כמה היבטים נוספים של אופי התעסוקה – הביטחון שהמשרה מובטחת, הקשר בין התעסוקה לנושא הלימודים, התחושה של ניצול ההשכלה שרכשו במסגרת הלימודים, תחושת אפליה בעבודה והמידה בה נעשו במקום העבודה התאמות ללקות הראייה.

מלוח 23 ניתן לראות כי רוב המועסקים מרגישים בטוחים במקום עבודתם. שבעים וארבעה אחוזים מהמועסקים אמרו שהם חושבים שמשרתם מובטחת להם למשך השנה הקרובה.

רוב המועסקים (78%) אמרו שעבודתם קשורה לתחום לימודיהם בצורה ישירה או עקיפה. בדומה לכך, רוב (76%) המועסקים ציינו שהם מנצלים את שלמדו באוניברסיטה במידה רבה או במידה בינונית (לוח 23).

רק מיעוט (13%) מהמועסקים ענו שחשו אפליה לרעה כלשהי במקום העבודה. אף אחד לא ציין שחש אפליה מרובה (לוח 23). אצל רוב אלו שחשו אפליה כלשהי במקום העבודה, הדבר התבטא בתחושה שאפשרויות הקידום שלהם מוגבלות. חלקם הרגישו שהם מקבלים עבודות שאינן בהתאם לכישורים או ליכולות שלהם. מיעוט דיווחו שהם חוו התנהגות פוגעת ומעליבה במקום העבודה ומספר קטן אף יותר דיווחו על אפליה במשכורת.

לוח 23: הבוגרים המועסקים לפי שביעות רצון מהעבודה, ביטחון במקום העבודה, מידת הקשר בין העבודה לתחום הלימודים, תחושת הניצול של ההשכלה במקום העבודה, ותחושת אפליה לרעה במקום העבודה (באחוזים)

	כלל המועסקים	עיוורים	כבדי ראייה, עם דמי ליווי	כבדי ראייה, ללא דמי ליווי
שביעות רצון מהעבודה				
מאוד מרוצה	48	47	47	50
מרוצה	46	53	41	47
ביטחון במקום העבודה				
מקום העבודה מובטח	74	72	70	82
קשר בין העבודה ללימודים				
העבודה קשורה ללימודים בצורה ישירה	60	58	51	76
העבודה קשורה ללימודים בצורה עקיפה	18	16	27	6
ניצול ההשכלה בעבודה				
במידה רבה	49	58	39	56
במידה בינונית	27	19	27	32
תחושת אפליה לרעה בעבודה				
כלל לא מופלה	87	87	83	94
מופלה במידה מועטה	9	10	15	0

עשרים ושלושה אחוזים מהמועסקים ציינו שהתפקיד שלהם בעבודה הוגדר בצורה המותאמת ללקות הראייה שלהם. רובם אמרו שהדבר התבטא בכך שהם בחרו מראש ללמוד מקצוע המותאם ללקות. אחרים אמרו שהם עובדים בעיקר עם לקויי ראייה אחרים. מיעוטם אמרו שבשל לקות הראייה הם משתתפים רק בחלק מתהליך העבודה או ציינו דברים אחרים בהם הגדרת התפקיד הותאמה ללקות. היו גם כמה מורים שציינו שבשל לקות הראייה הם עובדים רק עם בודדים או עם קבוצות קטנות.

יותר ממחצית המועסקים (57%) ציינו שהם זקוקים להתאמות כלשהן במקום עבודתם. עיקר ההתאמות הדרושות הן בתחום הרכישה של ציוד מחשב מיוחד כמו תוכנות דיבור והגדלה, טלויזיה במעגל סגור (טמ"ס), מחשבים וכד' (לוח 24).

שלושים אחוזים מאלו שדיווחו שהם זקוקים להתאמות, אמרו שמקום עבודתם עשה את ההתאמות הדרושות¹⁸ (לוח 25). 17% נוספים אמרו שההתאמות בוצעו, אך לא לשביעות רצונם ו/או שבוצעו רק חלק מההתאמות הדרושות להם. היתר (53%) אמרו שלא נעשו ההתאמות הדרושות. ההתאמות שלא בוצעו או שלא בוצעו לשביעות רצונם היו בעיקר בתחום רכישת ציוד (בעיקר ציוד מחשב מיוחד) ובתחום ההקראות. אחד ההסברים לכך שלא לכולם בוצעו התאמות הוא שחלקם לא היו זכאים לקבלת סיוע בהתאמות. אחד הקריטריונים לקבלת סיוע מהביטוח הלאומי במימון עמדת עבודה ממוחשבת¹⁹ הוא כושר השתכרות (כלומר אי קבלת קצבת נכות). מכיוון שחלק מהמועסקים שדיווחו שהם זקוקים להתאמות קיבלו קצבת נכות (בעיקר אלו שעבדו במשרות חלקיות) הם לא היו זכאים לסיוע בהתאמות אלו.

כפי שניתן לראות, הבוגרים היו מועסקים למרות שלא כל ההתאמות שהיו דרושות להם בוצעו. כנראה שחלק מלקויי הראייה מצליחים לעבוד תוך כדי מאמץ ניכר ובצורה פחות יעילה גם ללא ההתאמות הדרושות להם.

לוח 24: הבוגרים המועסקים לפי ההתאמות הדרושות להם (באחוזים)

התאמות	כלל המועסקים	עיוורים	כבדי ראייה, עם דמי ליווי	כבדי ראייה, ללא דמי ליווי
סה"כ זקוקים להתאמות	57	50	63	53
ציוד מחשב מיוחד**	51	47	57	47
ציוד מיוחד שאינו 'מחשבי'***	15	22	14	9
סיוע בהקראות או כתיבת חומר	15	25	10	12
סידור החדר בצורה נוחה ונגישה	12	6	14	15
סידור השלחן בצורה נוחה	9	9	8	9
נגישות נוחה לשטחים ציבוריים	6	12	4	3

* האחוזים אינם מסתכמים ל-100 שכן ייתכן צורך ביותר מהתאמה אחת.

** לדוגמה: תוכנות הגדלה ודיבור, טמ"ס, צג ברייל.

*** לדוגמה: מכונת כתיבה בברייל, טייפ 4 ערוצים.

¹⁸ חשוב לציין כי נוסח השאלה היה: "האם מקום עבודתך עשה את ההתאמות או רכש את האביזרים הדרושים?". אמנם, עפ"י החוק הקיים כיום, המעסיק הוא זה הצריך לדאוג להתאמת מקום העבודה אם אין בכך כדי להטיל עליו "נטל כבד מד". בפועל, המימון וההתאמה של ציוד מיוחד נעשים על ידי השירות לעיוור במשרד העבודה והרווחה והביטוח הלאומי ועל לקויי הראייה להגיש בקשה לקבלת סיוע זה.

¹⁹ עמדת עבודה ממוחשבת המותאמת ללקויי ראייה היא יקרה ועשויה לעלות בין 30,000 ל-100,000 ₪.

לוח 25: הבוגרים המועסקים הזקוקים להתאמות לפי המידה בה בוצעו ההתאמות (באחוזים)

כלל המועסקים הזקוקים להתאמות	עיוורים	כבדי ראייה, עם דמי ליווי	כבדי ראייה, ללא דמי ליווי	סה"כ
100	100	100	100	בוצעו ההתאמות
30	29	34	23	בוצעו חלק מההתאמות ו/או לא
17	14	21	12	לשביעות רצוני
53	57	45	65	לא בוצעו ההתאמות

5.3 חיפוש עבודה והקשיים במציאתה

כאמור, 31% מהבוגרים לא היו מועסקים. מהם, 41% דיווחו שהם חיפשו עבודה בשבועות שקדמו לעריכת הראיון. שנים עשר אחוזים נוספים היו מעוניינים לעבוד אך לא חפשו עבודה מכיוון שהתייאשו מלמצוא עבודה. זאת, למרות שמדובר באנשים צעירים יחסית (גילאי 24 עד 36) שבעצם מעוניינים לעבוד. כשליש (35%) מהבלתי מועסקים ציינו שהם לומדים ולכן לא חפשו עבודה. השאר (12%) אמרו שהם אינם מחפשים עבודה בשל סיבות אחרות (בעיות בריאות; לקות ראייה; טיפול במשק בית; ועוד).

בנוסף למחפשי העבודה בקרב אלה שאינם מועסקים כלל, נמצא גם כי כרבע (23%) מאלה שעבדו במשרה חלקית חיפשו עבודה. בסה"כ 20% מהבוגרים דיווחו על כך שהם חיפשו עבודה בשבועות שקדמו לעריכת הראיון. לגבי קבוצה זו נבדקו אופני חיפוש העבודה. הדרכים הכי נפוצות לחיפוש עבודה היו באמצעות חברים או קרובים (78%) ומודעות בעיתונים (76%) (לוח 26). אולם, נראה שמודעות בעיתונים אינן דרך אפקטיבית למציאת עבודה. רק אחוז קטן ביותר (5%) מהמועסקים השכירים מצאו עבודה באמצעות מודעה בעיתון (לוח 27). חמישים ושמונה אחוזים ממחפשי העבודה אמרו שהם פנו ישירות למעסיק; יצוין כי בקרב המועסקים, צורת חיפוש זו הייתה הדרך העיקרית בה מצאו עבודה.

לוח 26: הדרכים בהן נעזרו הבוגרים מחפשי העבודה על מנת למצוא תעסוקה (באחוזים)

אחוזים	
78	חברים או קרובים
76	מודעות בעיתון
58	פניה למעסיק - אישית או בכתב
45	פניה לשירות לעיוור*
27	פניה לחברת כוח אדם
23	אחר

* השירות לעיוור מסייע ללקויי ראייה במציאת עבודה באמצעות רכזי השמה.

לוח 27: הבוגרים המועסקים השכירים לפי אופן מציאת העבודה (באחוזים)

אחוזים	סה"כ
100	פניה ישירה למעסיק
32	חברים או קרובים
25	המעסיק פנה אליך
18	השירות לעיוור
10	מודעה בעיתון
5	חברת כוח אדם
2	אחר
8	

בשל החשיבות הרבה שבמציאת מקום עבודה, עמותת עלייה והשירות לעיוור קיימו במשך השנים (באופן לא סדיר) סדנאות ללימוד דרכי חיפוש עבודה. רק חלק (21%) מהבוגרים אמרו שהשתתפו בסדנה כלשהי לחיפוש עבודה במהלך/בסיום לימודיהם. לא נמצא קשר בין השתתפות בסדנה להשתלבות בעבודה.

רוב מחפשי העבודה (61%) ציינו שהם מחפשים עבודה בכל היקף שהוא, בין אם במשרה מלאה ובין אם במשרה חלקית. רובם (58%) גם אמרו שהם מחפשים עבודה בתחום בו למדו או הקשור לפחות בעקיפין לתחום אותו למדו. אולם, 33% מחפשים עבודה בכל מקצוע שהוא, ללא תנאים. בלוח 28 מפורטים סוגי העבודה הרצויה למחפשי העבודה מבחינת היקף ותחום מקצועי.

לוח 28: מחפשי העבודה לפי היקף משרה ותחום מקצועי רצויים (באחוזים)

אחוזים	סה"כ היקף רצוי
100	משרה מלאה או חלקית
61	משרה חלקית בלבד
30	משרה מלאה בלבד
9	תחום מקצועי רצוי
43	מקצוע הקשור ישירות למקצוע הלימודים
15	מקצוע הקשור לפחות בעקיפין למקצוע הלימודים
9	מקצוע ספציפי שאינו קשור ללימודים
33	כל מקצוע

רוב מחפשי העבודה (70%) ציינו שחשו אפליה לרעה במידה רבה או מועטה במשך חיפושיהם אחר עבודה. באופן דומה, לדעתם של מחפשי העבודה, אחד הגורמים העיקריים המקשים עליהם למצוא עבודה הם דעות קדומות של המעסיקים כלפי לקויי ראייה (76%) (לוח 29).

לוח 29: גורמים המקשים על מחפשי העבודה במציאת עבודה

אחוזים	קשיים שמקורם בעמדות המעסיקים
76	דעות קדומות של המעסיקים כלפי לקויי ראייה
70	אפליה לרעה (במידה רבה, בינונית או מועטה) בתהליך חיפוש העבודה
64	מקומות העבודה לא מותאמים או לא מוכנים להתאים עצמם ללקויי ראייה
	קשיים שמקורם בשוק העבודה
67	מחסור במקומות עבודה
18	מציעים רק עבודות שהשכר בהן נמוך מדי
	קשיים שמקורם בהעדר משאבים של המחפשים
33	חוסר ניסיון מקצועי
30	קושי בנגישות למקום העבודה
24	חוסר ידע בדרכים לחפש עבודה / כיצד להתנהג בראיון
6	חוסר רצון/חשק/כוח לחפש עבודה
27	קשיים אחרים*

* הקשיים האחרים כללו: מצב כלכלי בארץ; קושי רגשי (חוסר בטחון לגבי ניידות); אפליה על רקע גיל, מין, מראה חיצוני; חוסר עזרה מצד פקידי ההשמה ועוד.

גורמים עיקריים אחרים שצוינו על ידי מחפשי העבודה כמקשים עליהם במציאת עבודה הם מחסור במקומות עבודה (67%) ואי התאמה של מקומות העבודה או אי-נכונות מצידם להתאים עצמם ללקויי הראייה (64%). כאמור, בכל הנוגע לרכישת ציוד המותאם ללקות הראייה האחריות בפועל מוטלת על השירות לעיוור, הביטוח הלאומי ועל דורש העבודה שצריך להגיש בקשה להתאמות כאלו.

התנאים העיקריים שהיו חשובים למחפשי העבודה שאינם מועסקים על מנת שיסכימו לעבוד במקום כלשהו הם עניין בעבודה ואפשרות להתפתחות מקצועית. תנאים נוספים שהם ציינו היו קשורים להתאמות ללקות שלהם כמו נגישות או קרבה למקום העבודה, מוכנות מקום העבודה להתאים עצמו ללקות ועבודה בשעות גמישות או במשרה חלקית.

6. פעילות חברתית ופנאי

אחת ממטרות הסקר הייתה ללמוד על דפוסי פעילות הפנאי של הבוגרים. זאת כדי לבחון אם יש מקום לסייע להם בתחומים אלו. בנוסף, עמותת על"ה רצתה לבדוק את מידת התעניינותם של הבוגרים בהקמת מסגרת שתקדם את ענייניהם של בוגרי האוניברסיטאות לקויי הראייה בישראל וכן לבדוק את מידת נכונותם לקחת חלק בפעילויות התנדבותיות עבור קהילת לקויי הראייה.

6.1 פנאי

בלוח 30 מוצגים שיעורי הבוגרים המשתתפים בפעילויות שונות ב-12 החודשים האחרונים עפ"י חומרת הלקות ובהשוואה לאוכלוסייה הכללית (בעלי השכלה על-תיכונית, בני 22-54, בשנים 1998-1999).²⁰

כמעט כל הבוגרים (96%) ציינו בילוי במקומות כמו מסעדות או בתי קפה בשנה שקדמה לסקר ורבים ציינו גם טיול בארץ (72%). רק 23% ציינו בילוי במועדון עיוורים.

נראה גם ששיעור הבוגרים העוסקים בפעילויות פנאי לא קטן מהשיעור באוכלוסייה הכללית עם השכלה דומה. לדוגמה, בקרב הבוגרים, 72% דיווחו שהם היו בטיול עם לינת לילה לפחות פעם אחת ב-12 החודשים שקדמו לסקר. באוכלוסייה הכללית, דיווחו 63% על השתתפות בטיול מסוג זה. בקרב הבוגרים 71% דיווחו על השתתפות באיזשהו מופע -מוזיקה, תיאטרון, בידור או מחול - ב-12 החודשים שקדמו לסקר. באוכלוסייה הכללית, 58% דיווחו על השתתפות במופעים מסוג זה. בניגוד למצופה, לקויי ראייה מבליים גם בפעילויות פנאי כמו קולנוע, תיאטרון וכד'. הם יכולים להנות מהממד האודיטורי או החברתי של פעילויות אלו וכשיש בכך צורך הם גם עשויים להיעזר באנשים אחרים המתארים להם את המתרחש.

²⁰ עיבוד מיוחד של נתונים מסקר הרגלי קריאה, פנאי וספורט של הלמ"ס, 1998-1999.

לוח 30: בוגרים שהשתתפו בפעילויות שונות ב-12 החודשים האחרונים* עפ"י חומרת הלקות והשוואה לאוכלוסייה הכללית (באחוזים)

פעילויות	כלל הבוגרים	עיוורים	כבדי ראייה עם דמי ליווי	כבדי ראייה ללא דמי ליווי	באוכלוסייה הכללית
מסעדה/בית קפה/ פאב	96	96	96	96	-
טיול בארץ עם לינת לילה	72	78	71	67	63
מופע בידורי**	60	66	60	53	-
טיול ללא לינת לילה***	53	61	53	44	-
תיאטרון/מחול	53	60	53	44	44
סרט	39	31	35	56	-
מוזיאון	35	36	34	36	39
קונצרט	32	34	29	33	36
דיסקוטק/מועדון לילה	24	24	21	29	-
אירוע/תחרות ספורט	23	27	21	22	19
מועדון עיוורים	23	34	22	11	-
פעילויות אחרות****	47	44	45	53	-

* השאלה שנשאלה הייתה: ב-12 החודשים האחרונים, האם בילית לפחות פעם אחת ב...

** כולל ערב שירה, תכנית יחיד, להקת זמר, מופע ריקודי עם

*** שאלה זו התייחסה לשלושת החודשים האחרונים והכוונה לטיול שנמשך לפחות 5 שעות.

**** בפעילויות אחרות צוינו טיול לחו"ל; ים; בריכה; מועדון; מרכז בריאות; לונה פארק; גן חיות ועוד.

הבוגרים גם נשאלו האם היו פעילויות פנאי שהם רצו להשתתף בהן אך משהו מנע מבעדם לעשות זאת. 38% מהבוגרים אמרו שיש פעילויות כאלו (בקרב העיוורים 34%; בקרב כבדי הראייה עם דמי ליווי 46%, ובקרב כבדי הראייה ללא דמי ליווי 31%); והסיבות שבגללן לא יכלו להשתתף בהן היו: קשיים כלכליים (25%); קשיי נגישות (19%); חוסר זמן (19%); קשיי הראייה (17%); וסיבות אחרות (20%).

6.2 התנדבות

יותר ממחצית הבוגרים (54%) אמרו שהם עוסקים בפעילות התנדבותית. בקרב הבוגרים המתנדבים, 52% מתנדבים בנושאים הקשורים לאוכלוסייה הכללית; 26% מתנדבים בנושאים הקשורים באופן ספציפי לאוכלוסיית לקויי הראייה ו-22% מתנדבים גם בנושאים הקשורים לאוכלוסייה הכללית וגם בנושאים הקשורים לאוכלוסיית לקויי הראייה. נראה ששיעורי ההתנדבות הגבוהים אינם תלויים בזמן העומד לרשותם של הבוגרים שכן לא נמצא קשר בין שיעורי ההתנדבות לשיעור המועסקים או לאחוז המשרה. בנוסף, גם מהבוגרים שלא מתנדבים כלל, רבים אמרו שיסכימו להתנדב לפעילויות שונות המסייעות לאוכלוסיית לקויי הראייה (לוח 31).

לוח 31: הבוגרים המוכנים להשתתף בפעילויות התנדבותיות שונות*

אחוזים	
72	קו פתוח בנושאי עיוורים/כבדי ראייה
71	סיוע לסטודנטים לקויי ראייה
71	סיוע לילדים לקויי ראייה
59	סיוע למשפחות עם ילדים לקויי ראייה
55	סיוע ללקויי ראייה להיקלט בעבודה

* מבין אלה שאינם מתנדבים כיום באף מסגרת. N=78

6.3 מסגרת לבוגרי אוניברסיטאות לקויי ראייה

מטרה נוספת במחקר הייתה לבחון את מידת התעניינותם של הבוגרים בארגון שיאגד אותם. מעט יותר ממחצית (52%) מהבוגרים אמרו שהיו מעוניינים להשתלב במסגרת כזו. בקרב אלו שהיו בעד מסגרת כזו, רובם (70%) חשבו שמסגרת זו צריכה לעסוק בסיוע במציאת תעסוקה (כולל הכשרה מקצועית) ובפעילויות חברתיות, פנאי ותרבות (69%) (לוח 32). תשובות אחרות שניתנו התייחסו לצורך במתן תמיכה רגשית כגון קבוצות תמיכה, שיחות וכד'. בנוסף לכך, 37% מהבוגרים גם ציינו שהם היו מעוניינים להשתתף בקבוצת תמיכה ללקויי ראייה.

לוח 32: הנושאים שמסגרת לבוגרי אוניברסיטאות לקויי ראייה צריכה לקדם

אחוזים	
70	סיוע במציאת תעסוקה
69	קידום פעילויות חברתיות, פנאי ותרבות
48	קידום זכויות לקויי ראייה
44	הפצת מידע וחינוך על לקויות ראייה
13	אחר*

* כולל תמיכה רגשית; קשר עם ארגוני עיוורים מחו"ל; סיוע לסטודנטים ועוד.

סיכום ודיון

מחקר זה בחן את צורכיהם של בוגרי אוניברסיטאות ומכללות לקויי ראייה במשך לימודיהם ולאחר שסיימו את לימודיהם, במיוחד בכל מה שקשור לתחום התעסוקתי. הסקר גם בחן את שביעות הרצון של הבוגרים מהשירותים העומדים לרשותם לצורך לימודיהם ובמיוחד מאלו שמספקת להם עמותת עלייה. כמו כן נבדק רצונם של הבוגרים במסגרת שתאחד אותם ותקדם את זכויותיהם וכן במידת נכונותם לקחת חלק בפעילויות התנדבותיות שנועדו לסייע לקהילת לקויי ראייה.

רואיינו 168 בוגרי אוניברסיטאות ומכללות (143 בוגרי אוניברסיטה ו-25 בוגרי קורסים מקצועיים של שנתיים ומעלה) שסיימו את לימודיהם בין 1992 ל-2001 ושהופיעו ברשימות של עמותת עלייה. לגבי שביעות רצון ושימוש בשירותים נשאלו גם 30 סטודנטים שעמדו לסיים את לימודיהם ב-2002 ו-21 בוגרי קורסים מקצועיים שלמדו פחות משנתיים.

ייחודית למחקר זה הייתה המעורבות הרבה של אנשים לקויי ראייה בכל שלבי המחקר. תכנון המחקר ופיתוח השאלונים נעשו בשיתוף עם נציגות של עמותת עלייה שבנוסף להשתתפותם בוועדת ההיגוי נטלו חלק פעיל בוועדת המחקר ובתכנון וביצוע כל שלבי המחקר. בהתאם לכך, עבודת השדה (ראיונות וקידוד) התבצעה בידי סטודנטים שהם עצמם עיוורים וכבדי ראייה. לשם כך הוכנסו כמה התאמות בשאלונים ובעיצוב שלהם כך שיתאימו לכל אחד מהמראיינים. ההתאמות שנדרשו לא היו רבות ולא היה למראיינים כל קושי בביצוע המשימה.

נמצא כי בקרב הבוגרים שיעור התעסוקה עמד על 68% ושיעור ההשתתפות בכוח העבודה היה 80%. שיעור המועסקים בקרב הבוגרים גבוה משיעור המועסקים בקרב האוכלוסייה הכללית של לקויי ראייה

בגיל העבודה. על פי מחקרם של סמית וסמית (1996), שיעור המועסקים עמד על כ-40% בקרב בעלי תעודות עיוור גילאי 19-49. עם זאת, נראה שעדיין קיים פער בין שיעור התעסוקה של הבוגרים לזה של האקדמאים בגיל העבודה באוכלוסייה הכללית בישראל, העומד על 83%. נמצא גם קשר בין חומרת הלכות לשיעור התעסוקה - שיעור המועסקים בקרב העיוורים היה נמוך בהרבה (58%) משיעור זה בקרב כבדי הראייה המקבלים דמי ליווי (72%) או בקרב כבדי הראייה שאינם מקבלים דמי ליווי (76%). ממצא זה מעניין שכן מחקרים אחרים לא מצאו קשר בין שיעור המועסקים להבחנה בין עיוורים לבין כבדי ראייה (Roy, et al., 1996; McCarty, et al. 1999; Wolffe, et al. 1992). עם זאת, יש לציין כי במחקרים שונים משתמשים בהגדרות שונות לעיוורון ולכבדי ראייה. למשל, במחקר של Roy et al. (1996) עיוורים הוגדרו כבעלי לקות ראייה של 3/60 ומטה. במחקר שלנו, רבים מהמוגדרים ככבדי ראייה היו עונים על הגדרה זו.

לא נמצאו הבדלים בין גברים לנשים בנוגע למידת העסקתם אך נמצאו הבדלים בין יהודים לערבים. שיעור המועסקים בקרב היהודים (73%) לקויי הראייה היה גבוה משיעור זה בקרב הערבים (54%). הסבר חלקי לכך הוא השיעור הגבוה יחסית של אנשים עם לקות חמורה יותר – עיוורים - בקרב קבוצה זו (46% לעומת 29% בקרב הבוגרים היהודים).

פער נוסף שבין לקויי הראייה לחבריהם שאינם לקויי ראייה נעוץ בכך שרק מעט יותר ממחצית (55%) הבוגרים המועסקים בסקר הנוכחי עבדו במשרה מלאה לעומת 87% בקרב אקדמאים או בעלי תעודה מקצועית (+14 שנות לימוד) באוכלוסייה הכללית. הסיבה העיקרית שנתנו הבוגרים לעבודה במשרה חלקית הייתה אי מציאת עבודה במשרה מלאה. סיבה עיקרית נוספת שניתנה הייתה המשך הלימודים לתארים מתקדמים של רבים מהבוגרים. בזמן עריכת הסקר, 24% מהמועסקים חלקית עדיין למדו לתארים מתקדמים. למרות זאת לא נמצא קשר בין היקף המשרה לכך שחלק מהמועסקים עדיין למדו לתארים מתקדמים. כאשר לא נלקחו בחשבון המועסקים הלומדים, שיעור המועסקים במשרה מלאה היה עדיין נמוך. רק 6% ציינו שהם עובדים במשרה חלקית בשל החשש מאיבוד קצבת הנכות למרות שגורם זה נתפס כחסם תעסוקתי (לדוגמה: Crudden & McBroom, 1999; Crudden et al., 1998). אולם, ייתכן שסיבה זו בכל זאת מהווה שיקול חשוב בהחלטה אם לעבוד במשרה מלאה או חלקית - ייתכן שהפונים אשר אמרו שהסיבה העיקרית לכך שהם אינם עובדים במשרה מלאה הייתה אי מציאת עבודה, התכוונו לכך שהם לא מצאו עבודה שתהיה מספיק משתלמת כדי שהם יהיו מוכנים לוותר על קצבת הנכות. חיזוק לכך ניתן לראות בעובדה שכשני שלישים מאלו שצינו סיבה זאת לא חיפשו עבודה נוספת בזמן ביצוע הראיון. מחקרים בעתיד יצטרכו לאשש הנחות אלו.

מכיוון שרבים מהבוגרים אינם עובדים במשרה מלאה, הכנסתם מעבודה נמוכה באופן משמעותי מזו של האקדמאים באוכלוסייה הכללית בישראל. עם זאת, אין הדבר מעיד על גובה ההכנסה הכוללת. רבים מבין המועסקים במשרה חלקית מקבלים גם קצבת נכות (78%) ו/או דמי ליווי (80%).

רוב המועסקים היו שכירים (89%). שיעור העצמאים הגבוה ביותר נמצא בקרב העיוורים (19%) ואילו השיעור הנמוך ביותר נמצא אצל כבדי הראייה ללא דמי ליווי (3%). ייתכן שהשיעור הגבוה יותר של עיוורים עצמאים מבטא את הקושי שלהם במציאת עבודה. הנסיון למצוא עבודה באמצעות פתיחת עסק

עצמאי הוא אופייני לקבוצות הנמצאות בעמדות נחיתות בשוק העבודה, למשל נשים מהגרות (ראו לדוגמה: Morokvasic, 1991).

מעל למחצית (55%) הבוגרים עסקו במשלחי יד המצריכים הרבה כישורים בין-אישיים: חינוך והוראה (36%) ומקצועות טיפוליים-יעוציים (19%).

Rumrill, et al. (1998) מצאו שיעורי שביעות רצון גבוהים בקרב לקויי ראייה מועסקים. באופן דומה, גם במחקר הנוכחי, רובם הגדול (94%) של הבוגרים המועסקים היו שבעי רצון במידה בינונית או רבה מעבודתם. רבים (74%) מהבוגרים גם חשו בטוחים במקום העבודה. רובם (60%) ציינו שעבודתם קשורה באופן ישיר למה שלמדו באוניברסיטה ורבים (76%) גם חשו שהם מנצלים במידה בינונית או רבה את הידע שרכשו באוניברסיטה.

בדומה לשיעורי שביעות הרצון הגבוהים, רק מעטים (13%) מהבוגרים המועסקים דיווחו על אפליה כלשהי לרעה במקום העבודה על רקע לקות הראייה. אלה שדיווחו על אפליה התייחסו בעיקר לתחושה שאפשרויות הקידום שלהם מוגבלות. הדבר מאשש את ממצאיהם של Rumrill, et al. (1998) לפיהם אחת הסיבות העיקריות לחוסר שביעות רצון מהעבודה הייתה שהיא לא אפשרה הזדמנויות לקידום.

בזמן עריכת הסקר, חיפשו עבודה 23% מהמועסקים במשרה חלקית ו-41% מהבלתי מועסקים. למרות שרק מעטים מהמועסקים דיווחו על אפליה לרעה (13%), הגורם העיקרי שציינו מחפשי עבודה כמכשול היה דעות קדומות של המעסיקים כלפי לקויי ראייה (76%). ממצא זה מתאים גם למחקרים אחרים שנעשו על לקויי ראייה (לדוגמה: Crudden & McBroom, 1999). גורם עיקרי נוסף שציינו מחפשי העבודה כמקשה עליהם היה שמקומות העבודה לא מותאמים או לא מוכנים להתאים עצמם ללקויי ראייה (64%).

כמו מחפשי העבודה, גם רבים מהמועסקים (57%) אמרו שהם זקוקים להתאמות במקום העבודה. מתוכם, יותר ממחציתם (53%) דיווחו שמקום עבודתם לא עשה את ההתאמות הדרושות להם. אחרים (17%) אמרו שנעשו רק חלק מההתאמות או שההתאמות לא נעשו לשביעות רצונם. עיקר ההתאמות הדרושות היו בתחום רכישת ציוד מחשב מיוחד (מחצית מהבוגרים דיווחו על צורך כזה). עם זאת, יש לציין שהאחריות בפועל על רכישת ציוד מיוחד כדי להתאים את סביבת העבודה ללקות מוטלת על השירות לעיוור והביטוח הלאומי ועל דורש העבודה שצריך להגיש בקשה לכך ולא על מקום העבודה. נראה גם שלפחות חלק מאלה שדיווחו שהם זקוקים להתאמות לא היו זכאים לכך.

קושי נוסף שיש ללקויי ראייה רבים הוא בנגישות מקום העבודה. במחקר הנוכחי נמצא כי 22% מהמועסקים השכירים טענו שהם אינם מקבלים החזר הוצאות עבור נסיעות (רובם היו בעלי תעודת עיוור וקיבלו דמי ליווי). בעלי תעודת עיוור זכאים לנסיעה חינם באוטובוסים עירוניים ולהנחה של 50% בנסיעות בינעירוניות. ההוצאות עבור נסיעות נובעות כנראה מהעובדה שבשל לקות הראייה רבים מהם מעדיפים לנסוע במוניות מאשר באוטובוסים ולכן הם אינם מקבלים החזרי נסיעות. חשוב גם לציין

שקצבת דמי הליווי נועדה בדיוק לשם כך - סיוע במימון הוצאות על תחבורה. אולי יש מקום לבדוק האם קצבה זו אכן מספיקה לכיסוי הוצאות אלו.

רוב המועסקים מצאו את עבודתם באמצעות פנייה ישירה למעסיק (32%), חברים וקרובים (25%) או שהמעסיק פנה אליהם (18%). מעטים יותר מצאו עבודה באמצעות רכזי ההשמה של השירות לעיוור (10%), מודעה בעיתון (5%) או דברים אחרים (10%). בהקשר זה מעניין לציין כי בקרב מחפשי העבודה, רבים אמרו שהם מחפשים אותה באמצעות חברים או קרובים (78%) או באמצעות מודעות בעיתון (76%), ופחות (58%) ציינו פנייה ישירה למעסיק.

המחקר הנוכחי בחן גם את הצרכים והקשיים שהיו לבוגרים במהלך לימודיהם. למעלה ממחצית בוגרי האוניברסיטה (58%) לא הסתפקו בתואר ראשון בלבד אלא היו בעלי תארים מתקדמים או למדו לקראת תארים מתקדמים. גם בקרב אלו שסיימו תואר ראשון בלבד, רבים (39%) אמרו שהם מתכוונים להמשיך לתואר שני. רוב בוגרי האוניברסיטה (80%) סיימו את לימודי התואר הראשון בשלוש או ארבע שנים. המקצועות העיקריים שנלמדו לתואר הראשון היו בעיקר בתחומים השייכים למדעי הרוח והחברה (80%). מעטים יותר (13%) למדו מקצועות מתחום מדעי הטבע והמתמטיקה, משפטים (4%) או מקצועות עזר רפואיים (3%). תמונה דומה התקבלה גם בקרב אלו שהמשיכו לתואר שני. בקרב בוגרי תעודות מקצועיות התמונה שונה: כמחציתם (48%) למדו מקצועות עזר רפואיים וכשליש (36%) למדו מקצועות כגון מחשבים.

הקשיים העיקריים במהלך הלימודים עליהם דיווחו הבוגרים היו השגת חומר הלימודים בצורה המותאמת ללקות (52%) וקושי באיתור מידע ושימוש בספרייה (52%).

הדברים העיקריים בהם נעזרו כלל המרואיינים במהלך לימודיהם היו טייפ 4 ערוצים (61%); שירותי הקראות (58%) וציוד עזר ממוחשב, צגי ברייל או טמ"סים (טלויזיה במעגל סגור) (51%). עיקר הסיוע של עמותת עלייה היה במימון הקראות לסטודנטים (60%); השאלת ציוד עזר ממוחשב, צגי ברייל וטמ"סים (36%); והשאלת טייפים (13%). בנוסף, 70% קיבלו מידה כלשהי של סיוע בבחינות (הארכת זמן הבחינה, הגדלת טופס המבחן, הקראה במבחן וכו'). כרבע (24%) אמרו שהם נעזרו באולפן ההקלטות של עמותת עלייה שם מקליטים חומר לימודי על גבי קלטות. שישים ושניים אחוזים מכלל המרואיינים שעשו שימוש כלשהו בשירותי הקראות ציינו שהיו מעדיפים ששירותי הקראות ינוהלו על ידי גוף חיצוני להם (כמו עמותת עלייה) כפי שקיים כיום (לגבי הקראות הניתנות על ידי הביטוח הלאומי) ולא שיקבלו תקציב מיוחד שיוקדש למציאת מקריאים.

שיעור גבוה (38%) מהבוגרים למדו באוניברסיטה העברית שם ממוקמים משרדי עמותת עלייה ומרכז הלמידה לעיוור וכשליש מהבוגרים (36%) גם אמרו שהם בחרו במוסד הלימודים בשל הרצון להיעזר בשירותים של עמותת עלייה. בנוסף, בקרב כלל המרואיינים שאמרו שנעזרו במידה כלשהי בעמותת עלייה, רובם (87%) ציינו שעמותת עלייה ענתה על הצרכים שלהם במידה בינונית או רבה. כרבע (24%) מכלל המרואיינים אמרו שהם לא נעזרו כלל בעמותת עלייה או שלא זכרו אם נעזרו בעמותת עלייה. רובם

הגדול למדו באוניברסיטאות בשנים בהן עדיין לא היו שלוחות של עמותת על"ה וייתכן שהם שכחו שנעזרו בעמותה או שלא היו מודעים לכך שהם נעזרו בה.

קיימת טענה (Vaughan, 1993) שלעיתים מרכזים מיוחדים לסטודנטים לקויי ראייה בעצם פוגעים בסטודנטים מכיוון שהם אינם מאפשרים להם התמודדות אמיתית עם הקשיים הצפויים להם בעולם העבודה. בשונה מגישה זו, רובם הגדול (79%) של כלל המרואיינים שנעזרו בעמותת על"ה אמרו שלדעתם עמותת על"ה מעודדת עצמאות.

נראה ששיעור הבוגרים העוסקים בפעילויות פנאי שונות לא קטן מהשיעור באוכלוסייה הכללית בעלת השכלה דומה (השכלה על תיכונית, בני 22-54). לדוגמה, 71% דיווחו על השתתפות בלפחות מופע אמנותי אחד בשנה שקדמה לסקר. עם זאת, חשוב לומר שהיו גם לא מעט (38%) שדיווחו שהיו פעילויות בהן רצו להשתתף אך משהו מנע בעדם לעשות זאת. מהם רבע (25%) ציינו את הקושי הכלכלי ו-19% ציינו קשיי נגישות למקומות הבילוי.

יותר ממחצית הבוגרים (52%) היו מעוניינים להשתלב במסגרת של בוגרי אוניברסיטאות לקויי ראייה. הדברים העיקריים שהם היו רוצים ממסגרת כזו הם סיוע במציאת תעסוקה (69%) ופעילויות חברתיות, פנאי ותרבות (67%). שיעור לא מבוטל (37%) גם אמרו שהיו מעוניינים להשתתף בקבוצת תמיכה ללקויי ראייה. מחקרים בעתיד, יצטרכו אולי לבחון האם נתונים אלו מצביעים על רצון בקרב הבוגרים להעדיף השתייכות חברתית לקהילות של לקויי ראייה על פני השתייכות לקהילה של אנשים שאינם לקויי ראייה.

אחת ממטרות המחקר הייתה לבדוק את האפשרות לשלב את הבוגרים בפעילות התנדבותית שתתרכז באוכלוסיית לקויי הראייה. נמצא כי רבים מאוד מהבוגרים (52%) כבר עוסקים בפעילות התנדבותית כלשהי. שיעורם גבוה יחסית לאוכלוסייה הכללית: באוכלוסייה הכללית של בני 21 ומעלה, ו-13 שנות לימוד נמצא שיעור התנדבות של 39% (Shye, Lazar, Duchin, & Gidron, 2000).

בנוסף, שיעורים גבוהים במיוחד (בין 60% ל-70%) הביעו נכונות להתנדב לפעילויות שונות עבור אוכלוסיית לקויי הראייה. מבחינה זו, נראה שיש מקום לשקול הקמת מסגרות התנדבותיות בהן ניתן יהיה לנצל נכונות זו לתועלת אוכלוסיית לקויי הראייה הכללית.

ביבליוגרפיה

- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 1994. **הסיווג האחד של משלחי היד**. ירושלים: מדינת ישראל.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2000. **מקבלי תארים מן האוניברסיטאות ומן המוסדות האחרים להשכלה גבוהה, תשנ"ח**. לקט ממצאים סטטיסטיים 2002 / 5. ירושלים: מדינת ישראל.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2002. **שנתון סטטיסטי לישראל, מס' 53**. ירושלים: מדינת ישראל.
- נאון, ד., מורגנשטיין, ב., שימעל, מ., וריבליס, ג. 2000. **ילדים עם צרכים מיוחדים: הערכת צרכים וכיסויים על ידי השירותים**. ירושלים: גוינט-מכון ברוקדייל.
- סלעי, י., איגלשטיין, ש.א. ורפאל, פ. 1977. **סקר סטודנטים עיוורים**. ירושלים: משרד העבודה והרווחה.
- סמית, ח. וסמית, ר. 1996. **דו"ח מחקר בדיקת צרכי האדם העיוור בישראל**. ירושלים: השרות לעיוור, משרד העבודה והרווחה.
- קורסיה, י. וגוובסקי, מ. 2003. **דו"ח מסכם – זכאות לתעודת עיוור/לקוי ראייה, 2002**. השירות לעיוור, משרד העבודה והרווחה, ירושלים.
- Bolton, B. 1983. Psychosocial Factors Affecting the Employment of Former Vocational Rehabilitation Clients. *Rehabilitation Psychology* 28, 35-44.
- Bruce, I., McKennell, A., & Walker, E. 1991. *Blind and Partially Sighted Adults in Britain: The RNIB Survey, Volume 1*. London: HMSO.
- Corn, A., Muscella, B., Cannon, G., & Shepler, R. 1985. Perceived Barriers to Employment for Visually Impaired Women: A Preliminary Study. *Journal of Visual Impairment & Blindness* 90, 479-485.
- Crudden, A., & McBroom, L.W. 1999. Barriers to Employment: a Survey of Employed Persons who are Visually Impaired. *Journal of Visual Impairment & Blindness* 93, 341-350.
- Crudden, A., McBroom, L.W., Skinner, A.L., & Moore, J.E. 1998. *Comprehensive Examination of Barriers to Employment among Persons who are Blind and Visually Impaired*. Mississippi State: Rehabilitation Research and Training Center on Blindness and Low Vision, Mississippi State University.
- Demographics Update 1997. Educational Attainment of Persons with Severe Functional Limitations is Seeing. *Journal of Visual Impairment & Blindness* 91, 186.
- Kirchner, C., Johnson, G., & Harkins, D. 1997. Research to Improve Vocational Rehabilitation: Employment Barriers and Strategies for Clients who are Blind or Visually Impaired. *Journal of Visual Impairment & Blindness* 91, 377-392.
- Kirchner, C. & Peterson, R. 1988. Employment: Selected Characteristics. In: *Data on Blindness and Visual Impairment in the U.S.* New York: American Foundation for the Blind.

Kirchner, C., & Schmeidler, E. 1997. Prevalence and Employment of People who are Blind or Visually Impaired. *Journal of Visual Impairment and Blindness* 91, 508-511.

Malakpa, S. 1994. Job Placement of Blind and Visually Impaired People with Additional Disabilities. *RE: view* 26, 69-77.

McBroom, L.W. 1995. *Transition to Work Following Graduation from College: Experiences of Employees with Visual Impairments and their Employers* (Technical Report). Mississippi State: Mississippi State University, Rehabilitation Research and Training Center on Blindness and Low Vision.

McBroom, L.W., Kirchner, C., & Nelson, K.A. 1992. *Lifestyles of Employed Legally Blind People: A Study of Expenditures and Time Use* [Executive Summary]. MS: Mississippi State University.

McCarty, C.A., Burgess, M., & Keeffe, J.E. 1999. Unemployment and Under Employment in Adults with Vision Impairment: the RVIB Employment Survey. *Australian and New Zealand Journal of Ophthalmol.* 27, 190-193.

Morokvasic, M. 1991. Roads to Independence. Self Employed Immigrants and Minority Women in Five European States. *International Migration* 29, 407-419.

Nagle, K.M. 2001. Transition to Employment and Community Life for Youths with Visual Impairments: Current Status and Future Directions. *Journal of Visual Impairments & Blindness* 95, 725-738.

Roy, A.W.N., Dimigen, G., & Taylor, M. 1996. Types of Supportive Intervention Sought by Visually Impaired Graduates to Assist their Transition from Education to Employment. *British Journal of Visual Impairment* 14, 66-70.

Roy, A.W.N., Dimigen, G., & Taylor, M. 1998. The Relationship between Social Networks and the Employment of Visually Impaired College Graduates. *Journal of Visual Impairment & Blindness* 92, 423-432.

Rumrill, P.D., Roessler, J.C., Battersby-Longden, & Schuyler, B.R. 1998. Situational Assessment of the Accommodation Needs of Employees who are Visually Impaired. *Journal of Visual Impairment & Blindness* 92, 42-54.

Salomone, P.R., & Paige, R.E. 1984. Employment Problems and Solutions: Perceptions of Blind and Visually Impaired Adults. *Vocational Guidance Quarterly* 33, 147-156.

Shye, S., Lazar, A., Duchin, R., Gidron, B. 2000. *Philanthropy in Israel: Patterns of Giving and Volunteering of the Israeli Public*. Beer-Sheva: Israeli Center for Third Sector Research.

Szyk, J.P., Fishman, G.A., Aslan, R.J., & Grover, S. 1998. Legal Blindness and Employment in Patients with Juvenile-onset Macular Dystrophies or Achromatopsia. *Retina* 18, 360-367.

Tedder, N. E. & McBroom, L.W. 1989. *Career Transition of Professionally Employed Adults with Visual Disabilities: Policy Implications and Recommendations for Practitioners*. Mississippi State, MS: Mississippi State University, Rehabilitation Research & Training Center on Blindness and Low Vision.

Vaughan, C.E. 1993. *The Struggle of Blind People for Self-Determination; the Dependency-Rehabilitation Conflict; Empowerment in the Blindness Community*. (pp. 33-35). Springfield, Illinois: Charles C Thomas.

Wolffe, K.E., Roessler, R.T., & Schriener, K.F. 1992. Employment Concerns of People with Blindness or Visual Impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness* 86, 185-187.